

ԱՐԶԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱԲԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԴՈՒՐՍ Է ԳԱԼԻՍ ԿԻՒՐԱԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ րուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱԳԱՆԿԻ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. Редакція „Арцаганкъ“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնները բաւին 2 Կ.

1886-ին

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

„ԱՐԶԱԳԱՆԿ“

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

(ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է

ՄԻԵԻՆՈՅՆ ԳԻՐԲՈՎ ԵՒ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

I. Տեղեկութիւններ կառավարութեան գործողութիւնները և օրէնսդրական միջոցները մասին:—II. Առաջնորդող յօդուածներ հասարակական կեանքի նշանաւոր հարցերի վերաբերութեամբ:—III. Թղթակցութիւններ հաշտեցնող տեղեկութիւններ և կարծիքներ:—IV. Տնտեսական և առևտրական հարցերի քննադատութիւն:—V. Յօդուածներ ժողովրդական կրթութեան վերաբերութեամբ:—VI. Արտաքին տեսութիւն, յօդուածներ և տեղեկութիւններ արտասահման հասարակական և քաղաքական կեանքի նշանաւոր անցքերի մասին:—VII. Կրթիկա և մատենախօսութիւն:—VIII. Ֆէլիէտոն:—IX. Զանազան լուրեր:—X. Յայտարարութիւններ:

Տարեկան բաժանորդագրինն է 5 ր.

Կէս տարուանը 3 ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենտրոնական գրավաճառանոցում»:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. въ Редакцію „Арцаганкъ“.

Արտասահմանից՝ Tiflis. Redaction du journal „ARDZAGANG“.

Ռազմայէլ Պատկանեանի յօդուածներ առթով: Պետրոս Աղամեան:—Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Սիւռան և Շիրակ Կ. Պօլսում: Վանից արտածներ: Արարատի պաշտօնական բաժնից: Խորէն վարդապետ Ստեփանէն: Քաղաքի բարերարներ: Ռուսաց կեանք: ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ:—ԱՐՏԱԲԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ:—Հարմնագտօն եպիսկոպոսի գերումը: Ֆէլիէտ՝ ՏՕՆ: ԺԸ զարու բանաստեղծութիւններ: Վրաց Հին քրոնիկոն: ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆԻ ՅՕԲԷԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

Երբ մամուլը մեր պաշտելի բանաստեղծի յօդուածները հրաւերը կարգաց՝ մենք խիղջն պատրաստ գտնուեցանք նորա առաջնորդութեան հետեւելու, բայց Հինց սկզբից ցաւ է ստել խոշոր անպատեհութիւններ բարդեցինք: Նախ և առաջ մամուլը արձանագրում ենք այն հանգամանքը, որ մեր սեպուհ պարտքը դէպի մեր վաստակաւոր բանաստեղծը՝ մեզ յիշեցրեց մի օտար բանասէր, որ օտար լեզուով իրաւամբ կշտամբանքներ կարգաց մեր գլխին, երանի՜ թէ՛ առածի ստելով՝ ուշը նուշ դառնայ: Բայց օրքան աւելի մամուլ պիտի լինի մեզ, եթէ մեր անագան երախտագիտութիւնը ա՛ն պատեհ կերպով արտայայտենք:

Իսկ մենք ի՞նչ ենք անում. ահա հանդէս ենք դուրս բերում անմեղ երեխաներին, որոնք մեծանշանարար կոտրում են իրանց զուլաբը և բանաստեղծին պատուում են փայլուն չղջղկան մետաղով *) և այս անում են այն մանուկները, որոնց որ բանաստեղծը ալսպէս է փայփայել. «Հօրն ու մօր բարի գաւակ լինել և նոցա

*) Այս մեր արծարծած հանգամանքը մերայինք զովեցին, և մենք էլ կատարելապէս համոզուած ենք, որ բարի նպատակներով է առաջացած: Սակայն մենք խնդրում ենք ընթերցողները մեր քննութիւնը նկատել որպէս մի անհատական կարծիք, որ նոյնպէս կարող է քննութեան ենթարկուիլ:

Խան, յող.

սիրտը չը մաշել» «միշտ ձմեռուայ օրը միտը բերեք Հայ-եղբորը», որ «տղայոց պարտքը միտեքն է ձգում», «երբ չերթան Հայ տղաները վարժատուն,—այս է ամենից մեծ անբախտութիւն» կամ նոցա աչքպէս է խօսել տալիս «գրպանիս փողը մոմերի կուտամ... կը հաճի բարեգութ Աստուած, կու տայ ծնողիս նա առողջութիւն, ինձ էլ սէր ուսման ու յաջողութիւն», «երբ որ աշխարհքի մէջ կայ ցաւ կամ սով... այս ամեն չարին ես ունիմ մէկ ճար, այդ՝ իմ աղօթքն է ամենի համար», «սարսափելի չեն տառապանք, միայն... չի հատնել խղճուկի յոյսը», և որ վերջ ամենայնի բացակայում է «տղայ՝ եղիր դու ուրախ և բարի... Հնոսիդ էլ քեզ կերևի ճոխ գարդ, քիչդ կերևի քեզ միշտ ու միշտ շատ» և այլն և այլն:—Արդ միթէ չի՞ վհատիլ բանաստեղծը, եթէ իւր քնարով օրօրում մանուկները՝ փոխանակ նորան մի բուռ չամիչ, կամ մի քաղցր շաքարեղէն, կամ իրանց խաղալիկ խամաճիկն ու պապիկին—այսինքն սրտի խորքէն բղիթած ջերմեռանդ նուէր հանելու, փոխանակ այս անելու, ասում ենք, զան և նորա առաջ հանդէս հանեն իրանց համար ոչինչ արժէք չունեցող մի նիւթ, մի փոշի—այսինքն «ոսկի ու արծաթ»:

Իսկ ինչ են անում Արարի թատրոնական ներկայացում կարգադրողները. նոքա իրանց անունից ժողոված բուլբուլիները բանաստեղծին փոստալով են ուղարկում *):

Մենք ամենքս, թէ մեծ և թէ փոքր, պիտի աշխատենք հուշակել և փառաւորել միայն այն անձին, որին որ յայտնում ենք մեր երախտիքը: «Մշակի» ասելով՝ փքած ֆրազները, ոչ միայն անօգուտ են, այլ բացէի բաց վնասում են գործին. այդ հնարով ամենայն ազնիւ գրագիտւում սառչում է, այսինքն այն իսկ զգացումը՝ որով որ գործը պիտի հաստատուէր: Յոյս ունինք, ամենայն ոք զգոյշ կը լինի, ով որ նախանձախնդիր է այդ գործին:

Բայց բանաստեղծին ոչ միայն զարհուրեցնում ենք, այլ և վիրաւորում ենք նորա սրտի ամենախորտեղը... թէպէտ պէտք է խոստովանել, որ մենք վիրաւորանք ենք պատճառում աւելի անգիտութեամբ, քան դիտմամբ: Թող վեհանձնութեամբ ներէ մեզ բանաստեղծը... դա արդէն շատ անգամ ողբ է կարդացել մեր պակասութիւնների համար: Իսկ մենք աշխատենք փոքր ինչ աւելի վայելուչ կերպով ընդ առաջ գնալ նորան և չը շօշափենք նորա փափուկ գրագիտւմ:

*) Այս նամակի աւելի խմբագրութիւնս դարձեալ ցանկութիւն է յայտնում, որ մեր արդոյ ազգակիցը այն ձևով չ'արտայայտին իւրանց ազնիւ զգացմունքն և համակրանքը տօնելի բանաստեղծին, ինչ ձևով որ փութացել էին արտայայտել մեր կարեցի եղբայրները: Այլ աշխատեն մի ընդհանուր զաղափար և միութիւն պահպանել յորեւեանը կատարելու գործի մէջ, մանաւանդ որ Թիֆլիզում արդէն կազմակերպուած է չմօբիլեանի կարգադրիչ մասնաժողովը:

ները, որոնք խոր սրբութիւններ են ամենայն մարդու համար, աւելի ևս—մի բանաստեղծի համար: Մեզ ով իրաւունք տուեց կոշտ ձեռքերով քրքրել նորա նիւթական թիջոցները, որոնց բարեկարգելու համար գուցէ ի վախճանի ոչինչ օգնութիւն էլ չը հասցնենք, ինչպէս որ չաբաղաւաղուած են նոյն իսկ քրքրողները: Ահա մեծ համարձակութիւն մեր կողմից, որ բանաստեղծին դուրս ենք քեթում մեք օգնութեան կարօտ, կաքեկից ենք հանդիսանում զէպի նորա վիճակը (փառք Աստուծոյ—կարեկցութիւնը ամենից էժան բան է... դարձեալ մեր անձը հուշակուեալ...)... խօսում ենք... և չենք մտածում, թէ արդեօք նա երբ է մուրացել մեր պաշտպանութիւնը. Չը մոռանա՞ք, թէ նա ինչեր է... թքել:

Այս հանգիսաւար ժամանակին չը մոռանանք նորա բարձրութիւնը, նորա տեղը Ոլիմպոսն է. արդ մեր շնորհքից է կախում, թէ ինչ պատկառանքով մերձենանք դէպի այդ բարձրութիւնը: Եւ մեր շնորհքը նորանով կ'երևայ. եթէ գիտենանք և զգանք, թէ մենք կոչուած ենք—ոչ թէ բարեգործութիւն կատարելու, այլ լուր միայն մեր երախտագիտութիւնը յայտնելու: Ուստի այսուհետեւ էլ ոչ մի խօսք չ'արտասանենք բանաստեղծի նիւթական կաթիլների մասին, այլ աւելի յիշենք մեր հոգեկան կարիքը այն է մեր երախտապարտութիւնը: Թող մեզ անգաղաք քաջալերեն, խրախուսեն, չաան թէ Փրանսիան մի միլիօն է տուել, չը վախեցնեն այդ միլիօններով, հինգ հազարով չը կտրեն մեր առատաձեռնութիւնը, չը սառցնեն մեր ջերմեռանդութիւնը... Մենք իւրաքանչիւրս մի մի կուպէկ կ'ուտանք, բայց կու տանք ամէնքս: Ահա այս լինի մեր բոլոր ջանքը. ամէնքը—որքան կարող են: Ուղարկենք Կարգադրիչ Մասնաժողովին և ոսկէ գրիչ, և արծաթէ պսակ, խնդրենք նորան որ բանաստեղծի անտիպ գրուածքները հրատարակէ էժան գնով ժողովրդեան մէջ տարածելու համար, որպէս զի տօնը ոչ միայն բանաստեղծինը լինի (ի հարկէ նա այսպէս չի վիրաւորուի), այլ հասարակաց հանդէս դառնայ: Թող հասարակութիւնը զգայ այն երակի զարկը, որ նորա մէջ կայ... այն հաղորդակցութիւնը, որ իւր բանաստեղծի մէջ կայ... և մեր բանաստեղծը իւր անշուք ազգայինների կուպէկները նոցա ջերմեռանդութեան չափով չափելով՝ չի ուզենայ ոչ ոքին նախանձել, այլ այնպէս կ'ընդունի նուէրը, ինչպէս որ Լամարթինը ընդունեց Փրանսիայից մի միլիօն:

Մէ. Լաւ:

ՊԵՏՐՈՍ ԱԳԱՄԵԱՆ

Այս արդէն յայտնի գիտաւորը, մօտ չորս տարի օտար ոլորտներում շրջան անելուց յետ, վերստին երևեց

մեր հորիզոնի վրայ: Փետրուարի 4-ին, իւր առաջին երևալովը, նա ներկայացրեց Քինը: Այդ ընտրութիւնը, նկատմամբ դերասանի անձին, կարծես իւր իմաստն ունէր. «նա իւր անձն է ներկայացնում», շնչում էին մարդիկ միմեանց ականջում:

Թող այդպէս լինի. աւրեմն փետրուարի 4-ին բեմի վրայ երևաց իւր լիովին փայլի, իւր հանճարի զարգացման գաղաթնակէտի վրայ շողացող Հայ Քինը: Ասելով թէ նա իւր անձն է ներկայացնում, հանդիսականը ստում էր գովասանութեան վերջին խօսքը, որի շուքի մէջ նստած էր նաև ծածկերես պարսաւը: Աղամեանը Քին, Քին՝ իւր պակասութեամբ և Քին՝ իւր հանճարով: Յուշարար Սոյումունը դատապարտում է իւր պաշտելի Քինին՝ որ նա անտես չէ, որով միայն նա պատճառ է տալիս պարտաւորելին, որոնք լարում են ոտիկանութիւնը նորա ետեւից. իսկ փողատէրերի և նախնեաց հնութեամբ ու զինանշաններով պարծողների աչքում Քինը միտոս է, ծաղրածու, խեղկատակ, որի հետ իրենք արարողութիւն չեն անում, նուաստութիւն համարելով իրենց պատուին՝ զիջանիլ մինչ այդտեղ: Բայց Քինը կարող է համոզել իւր բարի և առողջամիտ Սոյումունին, թէ անտեսը չուխայ վաճառողներն են. իսկ ուռած հընդուհաւերի քիթը վեր է քշտել տալիս և փուքը իջեցնում՝ երբ հացակից է լինում հանճարին գին գնող Սոյումէրսէթ գբին, և երբ ինքը առաքինութեանը պաշտպան կանգնելով՝ իբրև ականջից բռնած ձողիկում է և դռնից դուրս գնում Մէլվիլ կոմսին, որը յետ անառակութեամբ իւր պորտն անցկացնելու պապերից ժառանգածը, նոյն ինքն Քինի անուան տակ գողութեամբ մրտնելով՝ հնարում էր հրապուրել իւր անպատիւ թակարդի մէջ մի անմեղ կոյս՝ որի հարստութեանն էր իւր աչքը տնկած:

Եթէ տաղանդները իրենց վարմունքի կամ կրքերի տարապայմանութեամբ և սաստկութեամբ հասարակ և միջին ճանապարհով ընթացող մարդու աչքը խալթում են, միևս կողմից իրանց գերագոյն հանճարով քաղում են, նորա ուշք ու միտքը, գրաւում են սիրտը, գերում են համակրութիւնը: Այդպէս ալ, Աղամեանը ընկղմում է Քինի հանճարի մէջ և նորանից երևացողը մի արեգակ է, որի սև կետերի վրայ ո՞վ է խօսում:

Եւ սակայն փետրուարի 4-ին թատրոնը լի չէր: Ոմանք, լուրին նայելով, որպէս թէ գների բարձրութեան պատճառով խօսք մէկ արած վրէժ էին առնում իրենց բացակայութեամբ. բայց ի հարկէ գլխաւորապէս անտարբերութիւնն էր մանաւանդ թատրոնի օթեակները, բացի երեք չորսից, դատարկ թողնողը: Չը գիտեմ արդեօք հանելու է մասն արուեստագէտի անձի թշնամիներին էլ: Ապա թատրոնը. սա իւր պակասութիւններով ամենաւին հրապուրիչ չէ, մանաւանդ ձմեռ ժամանակ. ոչ մաքրութիւն և մաքուր օդ, ոչ սղաղա շունչ քաշե-

լու մի թիգ սղաղա գետին. նեղուածք, ծխախոտի թանձր ծուխ և մութերում վառուող մետաղէ կրակարանների հոտ: Փափուկ ու զարդասէր սեռը, որ ցանկանում է թատրոնի արահներում իւր փետրազարդ նազանքն անել, այդտեղ արտեղ փայլեցնէ իւր շողշողուն մետաքսը. եթէ նա գնում է տեսնելու, գնում է նաև որ անպատճառ տեսցնէ: Իսկ ուր գեղեցիկ սեռը, այդ մագնիսը, պակաս է, պակաս է այնտեղ և նորա արբանեակը՝ տղամարդը. և այսպէս թատրոնը մնում է կէս-լիք կէս-դատարկ:

Բայց, յամենայն դէպս, կարգադրող խմբի սխալներն ի հաշիւ առնելու են. յայտարարութիւնք, ծանուցմունք ըստ պատշաճի չեղան. տեղերի գների վերադիրը ըստ համապատշաճի չէր արուած. օթեակները բոլորն էլ անխտիր բարձրացել էին 15 րուբլի. ներքևում՝ դռան ետև դրուած աթոռն էլ ունէր մէկ ու կէս րուբլի գին. չիշում ենք, որ մի երջանիկ ժամանակ, ուր փողը համարեա հող էր, այդ վերջին աթոռների գինը 75 կոպէկ էր: Մի խօսքով կարելի է ունկ ու պոչ գնել և՛ այս կողմին և՛ այն կողմին: Զիջումն արեք միմեանց, պարոններ, և հեշտացրէք գործը, որի աշողութիւնը այս մեռեալ ժամանակում գէթ մի տեսակ կենդանութիւն կը լինի, և կը ջերմացնէ առտինն սառուցեալ զրուցատրութիւնը Աղամեանի անձի, խաղի, և բեմի վրայ իւր շնչով վերակենդանացուցած անձնաւորութեանց բարի և չար կրքերի քննութեամբ:

Փետրուարի 6-ին ալ, Աղամեան ներկայացնում էր «Քաղաքական մահ»-ը: Գեր—բնական Կորրադօ: Տառներկուսից աւելի տարի բանտի խորքում խաւարի մէջ շղթայակապ մաշուած, վերջապէս խորտակել է նա իւր կապանքը և պանդուխտ հալածեալ՝ սիրտն ի դող ահա բախում է ասպնջական վանքի դուռը: Նայեցէք միայն նորան, տեսէք ինչպէս է լենուած պստին, տեսէք ինչպէս է բռնած գլուխը ուսերի վրայ, նայեցէք նորա մօրուքի և գլխի խռիւ մագերին, տեսէք նորա աչքերի նայուածքը. լսեցէք նորա կերկեր ձայնը և չէք ասում թէ դա նոյն ինքն է՝ Կորրադօն, արուեստագէտ — նկարիչ Կորրադօն. դա սպանել էր իւր աներսրդուն՝ որ փորձել էր բռնի խլել դորա ձեռից դորա փախցրած, սիրած ու պաշտած կնոջը. բռնուել էր բանտում բազմաթիւ տաժանալից և քաղաքական մահի դառնութեամբ լեղիացած տարիներ. վերջապէս այժմ կտորել է՝ իրեն տանջելով մաշուած շղթան, թէ ինչպէս՝ այդ ահա ինքն է պատմում և հրաշալի արուեստով ցոյց տալիս, և փախել է. արդէն նորա կասկածոտ և երկիւղալից աչքերից դուք դատում էք որ նա վախենում է թէ մինչև անկամ պատերի միջից կամ գետնի տակից դուրս կը պրծնեն իրեն նորից կալանաւորելու հետամուտ ոստիկաններ վամ զինուորներ: Նորա հոգն ու մտածութիւնը այժմ է գտնել իւր կինը, և հետախուզութեանց մէջ լմա-

նում է և այն՝ թէ իւր մեռած կարծեցեալ աղջիկը՝ Ադգան կենդանի է և կոչվում է դուստր Պալմիէրի բժշկին: Գտնում է և՛ կին և՛ աղջիկ՝ որ ուրիշին է հայրակոչ լինում. կշռում է նոցա սիրտը, քննում է իւր պայմանը և, իւր սիրեցեալ էակներէ՝ օրը առաւել չը սեւացնելու նպատակով, լուծում է իւր արդէն հիւսնուած կեանքը՝ մահադեղով: Պէտք էր տեսնել, թէ այդ բոլոր կրքերը ինչպէս էին երևում արուեստագէտի երեսի գոյնի մէջ, որ շրջապատում էր համեմատ տիրապետող զգացմանն և նորա սաստկութեան. ինչպէս էին վառւում և շիջանում նորա աչքերի մէջ. ինչպէս էին գործի կանչում, շարժում ու խաղացնում նորա անդամ-դամներն ու ջլերը: Մահուան գործողութեան մէջ իրականութիւնը՝ կարելի է ասել, բեմի նկատմամբ, այսինքն իւր գործած տպաւորութեամբը հանդիսականների վրայ, չափէ դուրս աջողուած էր. սօքա անհամբերութեամբ տեղերից վեր թռան կանգնեցան մահուան այդ դերագոյն նմանողութիւնը լիովին տեսնելու՝ երբ արուեստագէտը, ջղաձիգ մահուան ա և քամբողջապէս կատարած, աթոռից գլորուեցաւ յատակի վրայ՝ կուտ դարձած: Ներկայ եղող մի յայտնի բժիշկ, պատասխանելով հարցմանս, վկայեց թէ թունագեղով տեղի ունեցող մահուան օրէնքները ճշտիւ ուսումնասիրուած են արուեստագէտի կողմից և հրաշալի աջողութեամբ գործադրուեցան:

Այո՛, չը մոռանանք կրկնելու. ինչ ևս թատրօնում ոչ թէ ասեղ, այլ և գերաններ ձգելու տեղ կար:

Վերջապէս Ադամեանը պ. Եսայի Փիթոյեանի տնային թատրօնում, ամսիս Ց-ին, ներկայացնում էր թատերասիրաց մի շնորհալի խմբի հետ՝ յօգուտ Հայ Թատրօնի: Մի կարծէք. այնտեղ իրաւ որ ասեղ ձգելու տեղ Աստուած տար, այսինքն չը կար: Պարոն Փիթոյեանը գիտէ, ինչպէս տեսայ, հրապուրել իւր հասարակութիւնը. մի թթիւ թատրօն՝ գողտրիկ կերպով լուսուած ու զարդարուած, դուրալի երաժշտութիւն, տիկնանց հանգստանալու սենեակը՝ գորգերով և օթոցներով փռուած ու զուգուած, նաև Ռէնիէի արուեստի անուշալից տուփեր՝ փափկիկ սեռի սրտով սիրածքանը և ապացոյց ասպետի առ իւր տիկինն ունեցած սիրապաշտական ուշադրութեանը, այդ բոլորը խաղամէջերին սթափմունք են տալիս հանդիսականներին. իսկ բեմի վրայ շնորհագեղ տիկին Փիթոյեանը՝ իւր փոքր համաստեղութեամբ, իւր և նոցա նուրբ և կոկիկ, բնական և իմաստալից խաղով՝ ի հարկէ ժամերը երկայն չի թուեցնում տեսող ու լսողին, և վերջանալուց յետոյ էլ մարդիկ սպասում են թէ պիտի շարունակուի՝ և չեն շտապում հայ հարաձգուող փախչել:

Խաղում էին Գուվերնեօրը՝ ռուսերէն, և խաղում էր Գուվերնեօրը պարոն Ադամեան՝ Դօրսի՝ ֆրանս-ռուս խաչաբեղէտ բարբառով: Մեր արուեստագէտը այդ օրը ունէր ծածկած մի ծիծաղող և ծիծա-

ղաշարժ դիմակ. նա ծիծաղեցնում էր և այդ անքան գեղեցիկ էր նորա կողմից, որը սովոր է համարեա միշտ լացացնել կամ ապշեցնել ընդարմացնել: Այո՛, ծիծաղել, պ. Ադամեան. ծիծաղեցրէք մեզ երբեմն թէ Աստուած սիրէք, ի հարկէ երբ մենք էլ առանց ռիսկութեան և առանց զանազան պօլիտիկաների գանք և լըցնենք հայ թատրօնը. ծիծաղեցրէք մեզ այդ ժամանակ:

Պարոն Ադամեանը ոչնչից ևս ինչ դարձնելու կարողութիւնը լիապէս ցոյց տուեց Դօրսիի գունատ դերում. գործը, շարժմունքը, շեշտը, ելեէջը, եռանդը այնքան վարպետ կերպով ի գործ դրեց՝ որ ցուրտ ու անմիտ խօսքերը ջերմացրեց կայծերով, լցեց իմաստով և կատարեալ զուարճութիւն պատճառեց հանդիսականներին և վաստակեց առատ ծափահարութիւն աւելի նուրբ ձեռներից: Սքանչելի կերպով զուարճալի էր պ. Ադամեան երբ մի ձանձրալի կիսապառաւի լրտեսող հեռամտութիւնից ազատուելու համար նորա գլխին մի պատերազմի խաղ խաղաց, այսինքն մի պատերազմի նկարագիր արաւ՝ նորան վախեցնելու ու փախցնելու նպատակով: Արդ նա արուեստալից աշխոյժով ու կենդանութեամբ ձևացրեց կուռի խառնուրդը, հրացանների պայթալթոնը, թնդանօթների բոմբիւնը, յարձակմունքների դրնդիւնը և խառնուրդի շփոթին մէջ մի աթոռ յափշտակելով Սերվանտէսի ասպետի նման շահատակեց կիսապառաւ կախարդի վրայ՝ որը լեղին պատռած՝ ծակ էր փնտռում որ մէջն անցնի ազատուի չարաճճի և դիւստած Դօրսիի ձեռքից, մինչ թատրօնը լի էր քրքիջով և ծափաձայնով:

Ամսի 11-ին պ. Ադամեանը ներկայացնում էր նախկին Արծրունու բեմի վրայ Ուրիէլ — Ա. Կօստա: Իմ մեղքից ես այն օրուայ բախտաւորներից չէի. այդ օրը շահաբարձ նաւերիցս և ընդարձակ կալուածներիցս եկամուտ ստացած չը գոլով՝ մէկ ու կէս րոբելու վարկը ոչ ոք չարաւ ինձ և ես ստիպուած եղայ թատրօնի դռան մօտի աթոռներից մէկն էլ իմ կողմից ցրտասարսուռ թողնել: Լսածովս շատ աթոռներ թափուր էին մնացել: Տէրը վերջը բարի անէ:

Եղ. Դ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՕԼՍԻՑ մեզ գրում են որ այնտեղի «գրաքննչական պաշտօնատունը այս օրերը գրաւեց հ. Ղ. Ալիշանի «Սիսուանը» «Շիրակը» և այլ գրքերն, նկատելով որ այդ գրքերը վտանգաւոր են կառավարութեան համար»:

ՎԱՆԻՑ գրում է մի մասնաւոր նամակից քաղում ենք հետեւեալ տողերը. «Վանայ նոր կուսակալն աքսորան-

քի դատաւարտած է քանի մի հայ աղաներն, որ ժողովրդի հարստահարիչներն և ցեցերն էին և որք քանի մը տարի առաջ ծեծ կերան ժողովրդէն Խրիմեան Հայրիկի պատճառաւ: Աքսորատեղին է Հալէպ:

* *

Ս. Էջմիածնում հրատարակուող «Արարատ» ամսագիրը նկարագրում է այն հանգէսը, որ տեղի ունէր տարեմուտի երեկոյեան Վեհարանում, ուր խմբուել էր ամբողջ միաբանութիւնը և առաջ բերելով Նորին Օծութեան արտասանած ճառը հետեւեալ ներածութիւնն է անում.

«Վեհափառ Հայրապետը շնորհաւորելով նոր տարին, որ քան յիշում ենք, ասաց»: Դարձնում ենք «Արարատի» խմբագրութեան ուշադրութիւնը այն հանգամանքի վերայ, որ այդ «որքան յիշում ենք» խօսքերը, մի կողմ թողնելով մինչև անգամ բոլոր միւս տեսակէտները, միանգամայն անվայել են Ս. Աթուռի պաշտօնական հրատարակութեան մէջ:

* *

«Արարատ» ամսագրի «պաշտօնական» բաժնում հաղորդած են Վեհափառ Հայրապետի հետեւեալ կարգադրութիւնները.

Վեհափառ Հայրապետն Ազգիս տեսնելով Շամախոյ Թեմի Կառավարիչ Թադէոս Եպիսկոպոսի երկարամեայ ծառայութիւնքն իւր պաշտօնի մէջ և նորա գոնազան անձնական բարեմասնութիւնքն՝ հաճեցաւ 1885 ամի նոյեմ. 24, թ. 163 կոնդակով շնորհել Նորին Սրբազնութեան Արքեպիսկոպոսութեան Տիտղոս:

* *

Վեհափառ Հայրապետ Ազգիս ըստ միջնորդութեան Կ. Պօլսոյ Վեհաշնորհ Պատրիարք Տէր Յարութիւն Սրբազան Արքեպիսկոպոսի, Պատրիարքական Փոխանորդ Գէորգ Ծ. Վարդապետ Ռուսճուզլեանի արդիւնաւոր և հաւատարիմ ծառայութեանց համար հաճեցաւ 1885 ամի դեկտեմբ. 11, թ. 219 կոնդակով շնորհել Նորին արժանապատուութեան իրաւունք կրելոյ վարդապետական ականակուռ խաչ:

* *

Վեհափառ Հայրապետն ընդունելով Մոզգոկեցի պ. Պետրոս Սահակեան Գեանջումեանցի և նորա բարեպաշտ Նունէ ամուսնուց այն ընծայագիրն, որով լիջեալ բարեւելք պարոնը՝ տեղւոյն Ս. Ստեփաննաս եկեղեցւոյ սրահում օրհորդական դպրոցի քարակերտ տան շինութիւնը յաւարտ հասուցանելով խնդրում է յատկացուցանել ի մշտնջենաւոր սեպհականութիւն եկեղեցւոյն և հաճել վերակոչել յանուն սրբոյ կուսին Նունիայ. այս տեսակ բարեպաշտ նուիրաբերութեան համար Նորին Օծու-

թիւնն հաճեցաւ 1885 ամի Դեկտեմ. 17, թ. 225 օրհնութեան կանգակ շնորհել և հրամայել Սինօզին ընդունել բարեւելք պարոնի նուիրատուութիւնն ի շարս եկեղեցական կալուածոց:

* *

Վեհափառ Հայրապետ Ազգիս, Տփլիսու Ներսիսեան Հոգ. Դպրոցի Հոգաբարձութեան միջնորդական յայտարարութեան համաձայն՝ հաճեցաւ 1886 ամի Յունվարի 7, թ. 15 կոնդակով հաստատել Պ. Արշակ Նահապետեանցին Տեսուչ նոյն Դպրանոցի:

* *

«Մշակը» լսել է որ «Ախալցխայի յաջորդ Խորէն ծալրագոյն վարդապետ Ստեփանէն Սինօզի հրամանով թողնում է Ախալցխայի յաջորդութիւնը և ուղարկվում է Հաղբատայ վանքը:

* *

Մեր թերթի մէջ հրատարակուած «քաղաքի բարերարներ» յօդուածը բնականապէս խիստ անախորժ պէտք է լինէր մի որոշ գոյնի գործնական անձանց, նա պէտք է սագերին բարկացնէր, և ահա «Մշակը», երկար տատանումից լետոյ (2 շաբաթ ժամանակ է անցել), իւր էջերը բաց է արել մի հաշուապահի համար, որ զինաւորուել է թուաբանական հաշիւներով, գումայի անդամների կենսագրութիւններով, նոյն իսկ երկու լատինական բառով և ճգնում է ապացուցանել, որ մասնաժողովի անիրաւացի վարմունքի համար նորա անդամներին քաղաքը պէտք է պսակներ առաջարկէ: Նա լուծում է իրաւագիտական խնդիրներ, խօսում է լօգիկայի, նոյն իսկ բարոյական սկզբունքների մասին և, ի հարկէ, իբրև հաշիւները ճարպիկութեամբ պահող մարդ այս առիթից օգուտէ քաղում խունկ ծխելու մի բանիկ հաշուեկշռին: (Այ, այ):

Մենք կաշխատենք ցոյց տալ միւս անգամ թէ որքան խելօք է վարուել պ. Հաշուապահ-Հրապարակախօսը երեք խաչի հովանաւորութեան տակ իւրեան ապաստանարան որոնելով, առ այժմ մնում է մեզ ամսասուր որ յօդուածի յարգոյ հեղինակը մոռացել է մի յայտնի լատինական խրատ՝ O, si tacuisses, philosophus mansisses. *)

* *

Օգնուայի գաւառում Անատոլիեկ զիւղաքողաքում մի կին, Ռեբեկա Վալդեհի, չլի լինելով, զգում է որ ծնունդը մօտենում է: Ամուսինը տեսնելով որ կինը դժուար կը կրող

*) Ահ, եթէ լսէր, փելիսոփայ անունը կ'աւարտուէր վայելել:

է աղատվում, հրաւիրում է զեմտիկ բժիշկ պ. Գ.: Մինչև բժշկի գալը կենը աղատում է մեռած երեխայով: Բժիշկը տեսնելով որ ուշացել է և այլ ևս հարկաւորութիւն չկայ նորա օգնութեան, կատարում է, սկսում է հաշհոյցել մարդուն, ժողովում բարեկամներին, ծննդականին. ու աւել տաքանալով՝ սկսում է ծեծել ու ընկնում է ձեռքի տակը. և միջի աչոյց նա մի քանի անգամ խփում ու դէս ու դէն է ձգում հիւանդ կնոջը: Այս բոլորը կատարելով, նա հեռանում է: Ռեքրեկան միւս օրը վախճանվում է: Ի՞նչ կատէք, այդ քաջութիւն չէ:

Քաջ են եղել և Պետերբուրգի խուզարկիչ ոստիկանութեան երեք անդամները, որ անցեալ շաբաթ նստած էին նահանգական դատարանի մեղապարտների նստարանի վերայ: Կրօնշտադի կաթոլիկ եկեղեցւոյ գողանում են մի քանի իրեղէններ: Ոստիկանական պաշտօնեայիները, ինչ էլ օր լինի, ուզում են գտնել աւաղակներն: Կատկածանք է ընկնում մի Պետերբուրգի մանրավաճառ Ա. Կոտոմկինի վերայ: Խուզարկում են նորա խանութը, բայց ոչինչ չեն գտնում: Յօշոնները չեն կորցնում: Աւելում են մանրավաճառի եղբայր Պ. Կոտոմկինին ոստիկանատուն ու սորան աշտեղ մի «զորս դու պատու իրեցեր», ստիպելով որ նա խոտափանուկի բերքը բոլոր Պետեան մասին: Ինչ պէտք է անէր խեղճը, տալիս է աշխարհի խոտափանութիւն, ինչպիսին նորանից պաշտանջում են: Արձանագրութիւն են կազմում որ Պ. Կոտոմկինը ցոյց է տուել որ նորա եղբայրը զոգացել է եկեղեցու իրեղէնները: Վերջապէս Պ. Կոտոմկինին աղատ են թողնում, բայց ինչպէս երևում է նորան դուր չէ եկել այն միջոցը, որ գործադրել են ոստիկանները և նա գանգատում է: Դատատանը վճռում է չափից դուրս եռանդոտ ոստիկաններին ժամանակաւորապէս բանտն ուղարկել, որ նոցա եռանդը այնտեղ մի փոքր տառչի:

Առհասարակ եռանդոտ մարդիկ վերջին ժամանակներումս շատ ու շատ բազմացել են: Հէնց ապտակահարութիւնների մասին է, որ կարգում ևս լրագրիներում: Սիւզաւնում մի հարուստ վաճառական համբուրում է կլուբում մի օրերով. մօտենում է ստարչինան բացատրութիւն պահանջելու, բայց տրան ու ապտակը դուռնուած է ստարչինի երեսին. մօտենում է մի ուրիշ ստարչինայ, նա էլ պատիւ է ունենում իւր դէմքի վերայ տեսնել վաճառականի ձեռքը. գալիս է ոստիկանապետը, նա էլ միևնոյն պատիժ է ստանում: Վերջապէս ահագին դժուարութեամբ մեր քաջին դուրս են բերում կլուբից:

Մի ուրիշ տեղ կուում են ու միմեանց ծեծում երկու գիտնականներ, որ եկել էին իբր հիւր մի կալուածատէրի մօտ: Կիւում փաստաբանները դատարանում ոչ թէ միայն վիճում են խօսքերով այլ և կուում են մուշտիներով: Բաւրի սահալի:

Բացի ծեծից մօղայ է և հասարակաց արկղիները դատարկելը: Ռ՛հ խեղճ հասարակական դրամարկիւններ, քանի աչքեր կան չուած ձեզ վերայ: Ով քաջ ու ճարպիկ է, նա քեզ դատարկում է: Քանի քանի անգամ դատեր ենք տեսել. քանիսներն էլ գեռ տեսնելու ենք: Օրէնքուրդի որբերի դատարանի արկղից, նախագահի մահից յետոյ, տեսնում են որ պակասել է 10,000 ռ.: Հարցրուած գանձապետը խոտափանուկ է, որ այդ գումարը նա մաքրազարդել է հանգուցեալ նախագահի հետ:

Վերոյիշեալ և սոցա նման պարոնները օգտուում են իրանց չըպտականած արկղիներից, օգտուելով նորանով որ

հասարակութիւնը նոցա հաւատ է ընծայում: Կան այնպիսի վարպետներ, որ ուրիշ առիթներից են օգտու քաղում. դորօրինակ նախապաշարժունքներից ու ռնտիպաշտութիւններից: Ապրում է Պետերբուրգում մի վախճանումայ կին Տելեֆինա: Նա հիւանդանում է, շատ գնում գալիս է բժիշկների մօտ, բայց օգնութիւն չէ ստանում. վճռում է գննել մի վհուկ գնչուհու: Գնչուհին զանազան օջիւններ գալով նորա գլխին, յայտնում է որ շատ հիւանդ է և կը մեռնի եթէ արեւը չկախարդի, դորա համար էլ ժամանակաւորապէս հարկաւոր է շատ փոք: Տելեֆինան բերում է 40 հատ առաջին փոխառութեան տոմսակներ որ ամուսինը նորան պահ էր տուել: Գնչուհին հաւատացնում է որ այդ տոմսակները նա առնում է ժամանակաւորապէս և արեւը կախարդելուց յետոյ նա կը վերադարձնի: Անցնում է մի քանի ժամանակ, բայց գնչուհին մտադրութիւն չունի իւր տոմսակները կատարելու: Խեղճ կինը՝ վախենալով ամուսնուց, ոչինչ նորան չէ ասում: Մինչ այդ, մինչ այն հասնում է կուպոններ կտրատելու ժամանակը, ամուսինը պահանջում է տոմսակները և դորանով ամենը բացվում է: Ամուսինը գնում է ոստիկանութեան և դատատանին: Բայց արդէն ուշ է: Գնչուհին հրաժարւում է, փողերն էլ երկուում է որ կերած են: Գնչուհուն վճռում են ուղարկել Սիբիր այդ փողերը մարտելու համար:

Մարտելը հեշտ բան չէ, նա մանուաղ, չսիրած մարդու ներկայութիւնը: Սմոլենսկի նահանգում ապրում էր մի բժիշկ Պ. Շ. իւր սեպհակոս կալուածքում: Բժիշկը բոլոր ամուսը տանը չէ լինում և տանը մէյնակ է լինում նորա ամուսինը երեք մանկահասակ որդիների հետ: Նորագլխու են լինում հին շտեմարանը և նորա վերնաշարկից վեր են բերում մի պարկում մարդու կմախքը: Հիւսիներից մէկը հանաքով ասում է «տեսէք հանգուցեալին»: Այդ հասնում է իշխանութեան սուր տկանջներին: Միւս օրը գալիս է անգական հարկւրապետը և սկսում է հարց ու փորձ անել բանուորների մեռելի դիակի մասին. իմանալով բանը ինչու մի է, նա հեռանում է. բայց մի ժամից բժշկի կալուածը գալիս են տանուտէրը, տանապետը ու հարկւրապետը և յայտնում են որ ուղարկուած են քննչի կողմից քննութիւն անելու մեռելի դիակի մասին: Նոցա ցոյց են տալիս կմախքը, տանուտէրը փոքր իշտաք դարգացած մարդ լինելով՝ ծիծաղելով ասում է. «Ի՞նչ զարմանալի բան է, որ բժշկի տանը կմախք լինի»: Պէտք է սպասուէր, որ դորանով դործը կը վերջանայ: Բայց ոչ. երեկոյեան նորից գալիս է հարկւրապետը չորս պահապաններ հետ և, առանց գրաւոր հրամանի յայտնում է որ եկել է ուրիշ անիկի հրամանով և գիշերը պէտք է անցկացնի այս տանը: Միւս առաւօտ պահապաններին փոխում են, բայց պ. ստիկանապետը շնորհ չէ տնում գալու այդ օրը և դործին վերջ գնելու: Նա գալիս է միայն երրորդ օրը: Սկսած վիճակի հետ տեսնում է որ, ճշմարիտ մեռելի մարմին չկայ, առնում է իւր պահապաններին ու հեռանում: Մի քանի անձանց քէֆին չէ գալիս որ դործը դարձնով վերջանում է, նոքա աշխատում են քաշքշել և դուռով մի բան գտնել և ահա եղաւ: Բժիշկ Շ. պատկանում է զեմտիկ վարչութեան հակառակ կուսակցութեան և ամենաարի գործողներից է: Ամառս պէտք է կատարելին նոր ընտրութիւններ: Լաւ կը լինէր որ ընտրութիւնների ժամանակ նա դատատանի տակ լինէր, այն ժամանակ նա իրաւունք չէր ունենայ մասնակցելու ընտրութիւններին: Այդ պատճառով վերոյիշեալ պարոններին ձեռք չի տայ որ այդ մարմին դոր

Տը աչգայէն քնի: Նորից քննութիւններ, Հարց ու փորձեր են անում, քանի որ շատ լաւ չափանի է թէ ու մից, քանի- սով ու երբ է ձեռք բերուած կմախքը. բայց ինչ փոյթ քանի որ նոքա բժշկի ներկայութիւնը չեն կարող մարտել և ինչ որ լինի Հարկաւոր է նորա անարատ անունը սեպնել:

Ասենք թէ բացի անուն կոտորելը շատ էլ է ժամն չէ նստում, գտնեալ է թէ ոչ կոտորողին այլ նորա մօտ անձնա-ւորութեանց: Օրինակ «Նովոե Վրեմյա» խմբագիր Ֆեոդորովը: Ամենին չափանի է որ այդ լրագրի խմբագրութիւնն նորա Հրատարակող Սովորինի ձեռքին է, բայց պաշտօնապէս խմբագիր է Ճանաչուած Ֆեոդորովը: Սովորինը սիրում է ուրիշներին անպատուել, զետեղել իւր թերթի մէջ զանազան խայտառակ թղթակցութիւններ որոնցով ցեխ է ձգում չը սիրած մարդու երեսին: Անպատուածները գանգատվում են և... Ֆեոդորովը պատժվում է: Անցեալներին մի Հրատարա-կախօս Հաշուել էր որ Ֆեոդորովը Սովորինի մեղաց Համար տարուաչ կէսը բանտումն է անց կացնում: Յունուարի 31-ին դատարանն վճռեց նորից ենթարկել Ֆեոդորովին երեք ա-միս բանտարկութեան, որովհետեւ «Նովոե Վրեմյա»-ում զրպարտուած էր մի ոմն Բերգ. իբր թէ նա ապրելով Վիէ-նայում խափում է իւր ձեռն ընկած անփորձ Ճանապարհոր-դներին: Պատիժը շատ էլ զգալի չի լինի պ. Ֆեոդորովի Հա-մար, քանի որ նորա Համար այդ սովորական բան է:

Հ. Տ. Մ.

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՅ

5 փետրուար 1886

Կ. Պոլսոյ ազգային ժողովն փակեց իւր 1885-ի վերջին նիստն ըստ ըստի որ ապարդիւն վիճաբանութեամբ զբաղելով. յուսալի էր թէ ազգային ժողովն պիտի զգար ժամանակի յարգն և իւր պարտաճանաչութիւնն այս պատճառաւ 1886-ին լրջութեան և անկեղծ գործու-նէութեան բացայայտ ապացոյց մը պիտի ներկայէր, սա-կայն այս յոյս իրականութիւն չգտաւ զժբաղդաբար:

Լրագիրներն մի քանի օր առաջ յայտարարեցին թէ Ազգային ժողովն ի նիստ պիտի գումարի յունուար 31-ին, օրակարգ ունենալով կաթողիկոսական յանձնա-ժողովոյ կազմութեան խնդիրն, Սահմանադրութեան վե-րաքննութեան խնդիրն և ընծայարանի բացման խնդիրն, քանի մը ամիսներ կան որ միշտ միեւնոյն խնդիրներ են որ պիտի լուծուին ազգային ժողովոյ մէջ, այլ միշտ անլոյծ կը մնան, աւելորդ կը Համարիմ յաւելուլ թէ Սահմանադրութեան վերաքննութեան խնդիրն 1872-էն սկսած է . . . Յունուար 31-ին նիստը բացուեցաւ, ժողովն զբաղեցաւ նախ արձանագրութեան տառասխա-լներու սրբագրութեամբ աւելի քան երեք քառորդ ժամ. աստ արժան է գիտել թէ ազգային ժողովն եթէ յիրա-ւի իրական գործ մը կ'ընէ, այն ևս միմիայն տառա-սխալներու սրբագրութիւնն է և զարմանալի է որ ինչ-պէս այս կենսական (!) խնդիրն այսպէս շուտով կը

յաջողին լուծել առանց աղմկայոյզ վիճաբանութիւն յա-րուցանելու:

Երկրորդ կ են սական խնդիրն եղաւ փոքրիկ տղայոց կոշիկներով դասը կանգնելն և սեղանի վրայ ելնելն. այստեղ տեսարանը բաւական զուարճալի էր, ծերունի երեսփոխանները լիջեցին իրենց երիտասարդու-թեան օրերն բուռն ոգևորութեամբ սկսան պատմել հեքիաթի պէս թէ առաջուան ժամանակներն ինչպէս խիստ էր կոշիկով սեղանի վրայ ելնելն և այլն և այլն. մինչ այս ամենակենսական խնդրոյ վիճաբանութիւնը ըսպէ առ ըսպէ կը յուզուէր և պերճախօս ստենարան-ները կը յաջորդէին իրար, Յովհաննէս քահանայ Սկրեան հետեւեալ խօսքերն ըսաւ. «Աւրախալի է որ ազգային ե-կեղեցւոյ սրբութիւնն և կանոնները պահպանելու Հա-մար նախանձախնդրութեան ոգի կը նշմարուի մեր մէջ. բայց ցաւելով կը տեսնեմ որ իմ յարգելի պաշտօնա-կիցքս ահագին վիճաբանութեան խնդիր ըրած են կո-շիկով սեղանի վրայ ելնելու աննշան և չնչին խնդիրն և բոլորովին ուշադրութիւն չեն ըներ այժմ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հոգին կը կոխտուի: Պապականութիւնը գա-ւառաց ազատօրէն և անարգել կը ծաւալի. մեր եկե-ղեցւոյ թշնամիք մեր չորս կողմն առեր պաշարեր են, կը քարոզեն ամեն կողմ, նիւթական և բարոյական տ-մեն միջոցներով յառաջ մղելով իրենց գործն. ուստի ով նախանձախնդիր է իւր եկեղեցւոյ և ազգութեան պահ-պանման պէտք է նախ այս կենսական կէտի վրայ ու-շադրութիւն դարձնէ»: Սկրեանի խօսքերն լոկ խօսք մնացին և պիտի մնան. ատենապետը յայտնեց թէ Սկրեան Հօր առաջարկն յոյժ ծանր խնդիր մ'է ուստի գրաւոր կերպիւ պիտի յայտարարուի դիւանին. մեր Հանրային գործերը գոյութիւն ունին ձեւակերպութեանց մէջ միայն. խնդիրը գիւանէ գիւան, յանձնաժողովէ յանձնաժողով կը տեղափոխուի աշխատութիւն և դրամ կը վատնուի նորա Համար և ամենէն յետոյ կը մեռնի ապարդիւն առանց Հասկցուելու թէ ինչու ծնունդ ա-ռած էր: Սկրեանի առաջարկն ևս անտարակոյս այս կարգի խնդիրներու շարքի մէջ պիտի անցանի: Եւ այս ամենէ յետոյ մեր ազգային ներկայացուցիչները պիտի ելնէն ազգաւոր անուանեն իրենց անձն:

Այս անսկիզբն, անվերջ և անհետեանք խնդրէն յետոյ կարգացուեցաւ Ս. Փափագեանի մի առաջարկն կաթողիկոսական խնդրոյ առթիւ: Պ. Փափագեան իւր գրութեան մէջ մատնացոյց կ'ընէ Կ. Պոլսոյ բարձրաս-տիճան քանի մը Հայ եպիսկոպոսներու խարդախ արար-մունքն . . . Ք. Ղազարոսեան կրկնելով Փափագեանի առաջարկն, քննութիւն պահանջեց իրողութիւնը պար-զելու Համար: Պատրիարքն որ գրեթէ սկզբէն ի վեր տխրութեամբ և վշտով կը գիտէր ժողովոյ դատարկ և ապարդիւն վիճաբանութիւնը ըսաւ. «Կը ցաւիմ որ նորանոր առաջարկութիւններով կը ջանաք Հին ցաւերը

նորոգել և մարած բոցերն արծարծել: Ազգային ժողովոյ ժամերն ի զուր կանցնին և աշխատութիւնք ապարդիւն կը մնան: Փոխանակ զբողոքելու այն կարեւոր խնդիրներով որոց համար գումարուած ենք, այսպէս շարունակ նոր խոչընդոտներ կը հանուին և օրակարգը մէկ կողմ կը մնայ: Պէտք է յիշել թէ ազգային ժողովն ամեն շաբաթ նիստ կարող չէ ընել, այս բան կանոնի ալ հակառակ է մեր աշխատութեան ալ դէմ է: Երբ այսպէս միշտ գործ մը չպիտի տեսնենք այլ ևս ինչո՞ւ ժողով կը կազմենք ի զուր: Ի՞նչ ըրինք մինչև այժմ. ոչինչ . . .»

Այս միջոցին Մատթէոս Եպիսկոպոս Իգմիրեան, որ Եգիպտոսի առաջնորդ նշանակուած է, իւր հրաժեշտի ողջոյնը մատուց ազգային ժողովոյ և լուրջ գործունէութիւն մաղթեց. ժողովն մեծ յարգանքով վերաբերուեցաւ դէպի Իգմիրեան սրբազանն և գոհունակութիւն յայտնեց նորա գործունէութեան նկատմամբ:

Փափագեան մաղթեց որ Պօլսոյ մէջ թափառող և զբօսանքով իրենց կեանքն անցնող հոգևորականները հետեւէին Իգմիրեանի օրինակին: Փափագեան Խորէն Նար-Պէյին կ'ակնարկէր իւր խօսքը:

Ժողովի բացումէն 1½ ժամ անցել էր երբ նոր սկսաւ օրակարգի խնդիրն. կաթողիկոսական տեղեկագրի խմբագրութեան համար յանձնաժողով մը պիտի կազմէին. սարէն ձորէն վիճաբանութիւններ սկսան. գրեթէ քիչ մնացեր էր փոքրիկ մենամարտութիւն մը տեղի պիտի ունենար Ս. Փափագեանի և Կ. Սվաճեանի միջև: Ինչ հարկ երկարաբանութեան և ոչ մի որոշումն տրուեցաւ: Բազմաթիւ երեսփոխաններ ժողովի սկզբէն արդէն կը մեկնէին և առաջ մինչդեռ 45 հոգի էին, ժողովի վերջին հազիւ 14 հոգի մնացեր էին. երեք ժամ լստոյ ատեն փակուեցաւ: Ազգ ժողովոյ 1886-ին առաջին նիստը կատարեց այն ինչ որ չգումարուած ատեն կատարած էր, այսինքն ոչինչ: Օրակարգի խնդիրներէն և ոչ մին լուծուեցաւ: Յանցանք մը գործած չը պիտի լինինք, եթէ առաջարկենք ազգային ժողովոյ որ սովորութիւն ընէ յայտարարել թէ «այսուհետեւ օրակարգն ընդ միշտ պիտի լինի վիճաբանութիւն և այլ ևս ոչինչ»:

Յաւալի կէտերէն մին այն է որ ազգ. ժողովոյ երեսփոխաններէն ոմանք կը փաստաբանեն թէ եւրոպական հանրային ժողովները մեր ժողովէն կը գերազանցեն իրենց նիստերու ապարդիւնութեամբ, նոքա ևս ընդերկար կը վիճաբանեն և առանց որոշումն մը տալու կը փակեն նիստը: մենք ի՞նչով աւելի ենք եւրոպացիներէն: Շատ այսպիսի խօսքերն մեքենաբար և անգիտակցաբար կ'ենեն սոյն գաղափարն յայտնող երեսփոխաններու բերնէն և ինքնաբերաբար իրենց վիճաբանելի կէտի պաշտպանութեան համար յառաջ կը բերեն եւրոպական ժողովներն իբր ապացոյց: Խնդիր է գիտնալ որ Եւրոպայի որ ժողովն հասարակ կանոնագրի մը վե-

րաքննութեան խնդրով զբաղած է տասն և չորս տարի և այդ ահագին ժամանակի մէջ ամենադոյզն որոշման մ'իսկ յանգած չէ, բայց մեր ազգային ժողովն այդքան տարիներ է որ կը զբաղի Սահմանադրութեան վերաքննութեան խնդրով: Յամիսէ աւելի է որ յանձնաժողով մը պիտի կազմուի կաթողիկոսական խնդրոյ համար, այլ տակաւին, բացարձակապէս ոչինչ: Եթէ մենք այսպէս ձեռնարկուեցանք մէջ եւրոպացիներու կուզենք հետեւիլ մեր առջև կատարուեցաւ մեծ ընտրութիւն մը մի երկու շաբաթի մէջ. լորդ Սալիսբրիի նախարարութիւնն հրաժարուեցաւ և իսկոյն յաջորդեց Գլադստըն որ մի քանի օրուան մէջ կազմեց նոր նախարարութիւնն. օրինակելի պարագայ մ'է այս ազգ. ժողովոյ համար, քանի որ ինքն կ'ըսէ եւրոպացւոց կը հետեւինք:

Մինչ ազգ. ժողովն եւրոպացւոց հետեւելով գործ կը տեսնէ, կաթողիկոսութիւնը մեծ ծաւալում կընէ Հայաստանի մէջ: «Մոնիթորը դը Րոմ» պապական նշանաւոր թերթն հետեւալ տողերը կը գրէ այդ առթիւ. «Հայ կաթողիկ եկեղեցին կատարեալ բարգաւաճման վիճակի մէջ է: Իւր կազմակերպութիւնն՝ եկեղեցական, նուիրապետական և պաշտօնական երբեակ տեսակետներով՝ փառաւոր ապագայ կը խոստանայ Հայ կաթողիկ պատրիարքարանին: Կրօնափոխութեան հոսանքը կը շարունակուի շատ մը վիճակաւոր թեմերու մէջ, մանաւանդ ի Տրապիզոն և Մարաշ: Մալաթիոյ թեմի մէջ կաթողիկոսութիւն ընդունող ընտանեաց թիւը կը հասնի 90-ի: Տեղւոյն նորընտիր առաջնորդն իւրաքանչիւր թղթատարով նոր դարձեր կը ծանուցանէ պատրիարքարանին Ենիճէի Լուսաւորչական սարկաւազն որ կաթողիկոսութիւն ընդունած էր վարդապետական աստիճան ստացաւ: Այս երեւոյթն մեծ մղում տուաւ կաթողիկական շարժման . . . : Չորումի մէջ կազմուած է արդէն նոր կրօնափոխներու խումբ մը, հետեւաբար Կ. Պօլսոյ կաթողիկ պատրիարքը հարկ դատեց փորձառու եկեղեցական մը զրկել անդ . . . : Մարգուանի և Ամասիոյ կողմերն կաթողիկոսութիւնը մեծամեծ յառաջդիմութիւններ կընէ: Մի խօսքով Հայաստանի կրօնափոխութեան գործն յառաջ կը տարուի խաղաղապէս: Հաստատ կերպիւ համոզուած ենք թէ կաթողիկ հայոց պատրիարքարանը կոչուած է մեծ դեր խաղալու Արեւելի վերածնութեան գործի մէջ: Կաթողիկական նոր թեմ մը հաստատուեցաւ ի Սէյիւտ որ Բրուսայի վիճակի մէջ կը գտնուի և որովհետեւ տեղւոյն ժողովուրդն աղքատ է, Հայ հռոմէականաց պատրիարքն ինքն կը հոգայ այդ թեմի բոլոր ծախքերը . . . »:

Զէյթունի մի քանի բանտարկեալներ ընդունելով կաթողիկոսութիւնն լատին կրօնականներու ջանքով ազատուած են բանտէն:

Անտարակոյս երբ մեր ձեռնհաս իշխանութիւններն

կատարելապէս անտարբեր կը մնան դէպի այսպիսի թշուառ արարածներն որ տարիներով կը փթին բանտերու մէջ և չեն տեսներ բնաւ լուսաւորչական կրօնականի մխիթարիչ խօսքն բանտի մէջ և երբ նոցա փոխարէն կը տեսնեն այլադաւան կրօնաւորներ որ կը մխիթարեն և կաշխատեն բանտէն հանել տալ զիրենք, սիրով կ'ընդունեն նոցա եկեղեցին: Երբ այս ամեն գործերը կը լինին, մեր պատրիարքարանը նոր կ'սթափի և կը բողբէ կառավարութեան թէ ինչու կաթողիկ հոգևորականներու միջոցաւ կ'արձակուին բանտէն Զէյթունցի հայերն . . .

Վաղին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս տարուայ սկզբում լուր տարածուեցաւ Լօնդօնում, թէ Արեւիկայի նեղրերի մէջ կրօնական պրօպագանդ անող Հարմինգտօն անգլիացի եպիսկոպոսն գերի բռնուած և սպանուած էր Ուզանդայի թագաւորից, որն սահմաններից նա անցնում էր, մի ուղիղ ճանապարհ սրտնելով Մունքազի և Վիկտորիա Նիանցա լճի միջև: Այս լուրն նախ թերահաւատութեամբ ընդունուեցաւ Անգլիայում, բայց յետոյ լիովին ստուգուեցաւ Զանդեբարի մէջ բնակւող անգլիական քարոզիչների առաջած նոր տեղեկութիւններով: Գորանց տակ լուր Հարմինգտօն եպիսկոպոսն գտնւում է եղել Ուզանդայի երկրում, Վիկտորիա լճից դէպի արևելք, երբ Ուզանդայի թագաւորն նորան ձերբակալում է և բանտարկել է տալիս նորա յիսուն հետևորդների հետ միասին: Մի շաբաթից յետոյ թագաւորը հրամայում է սպանել եպիսկոպոսին և նորա բոլոր ուղեկիցներին: Վերջիններից չորս հոգի կարանում են փախչել, բայց Հարմինգտօն եպիսկոպոսն և բոլոր մնացեալները չարաչար պատուհասում են: Մեծ երկիւղ կայ, թէ նոյն վատագը սպառնում է արևմուտք Ուզանդա թագաւորի երկրում գտնուող և ուրիշ երեք միոսիօնարներին:

ՖԵԼԻԷՏՕՆ

18-րդ դարի ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ղազարի Կոթի գիւղում պ. Յովսէփ Աբովեանցի մօտ անցեալ տարի մեզ պատահեցաւ տեսնել մի փոքրագիր ձեռագիր, մագաղաթեայ, — ժողովածու երգերի, տաղերի և մեղեդիների, որոնք երգուել են զանազան ժամանակներում: Թէպէտ և երգարանը չունի յիշատակարան, բայց երևում է կազմած ԺԸ դարու երկրորդ կիսում, ըստ որում պարունակում է երգեր նաև Ղազար Զահկեցի և Սիմէօն Երևանցի կաթողիկոսների, որոնցից առաջինը նոյն դարու առաջին կիսում և վերջինն երկրորդ կիսումն էին ապրում: Երգերից մի քանիսը տը-

պագրութեամբ յայտնի են մեզ. բայց կան և այնպիսիներն, որոնք մեզ թուեց, թէ առաջին անգամն ենք կարդում. և այդպիսի եօթը օրինակելով ուղարկում ենք յարգոյ խմբագրութեանդ, որ գուցէ արժան տեսնէր «Արձագանք»-ի էջերում զետեղել, 'ի հաճոյս իւր ընթերցողների: Երգերից մէկը — 'ի դէմս Ս. Էջմիածնի, Ղազար Զահկեցի կաթողիկոսինն է. մինն՝ ոմն Մեսրոպի, երեքը Շամախեցի Յակօբ վարդապետի ¹⁾ և երկուքն անյայտ հեղինակի: Մինչև անգամ՝ եթէ մեզ անձանօթ համարուած երգերիցս մինը կամ միւսը տպագրուած լինի անցեալ դարու մի որ և է երգարանի մէջ, այնուամենայնիւ այդ երգարաններն այժմ այնքան հազուագիւտ են և հասարակութեան համար անձանօթ, որ մեր հրատարակութիւնը կունենայ դարձեալ իւր նշանակութիւնը:

Քաջին:

ՏԱՂ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ

Էջմիածին գարդ փառաց, լոյս ի լուսոյ մայրդ լուսոյ ¹⁾.
Գերափառ Աթոռ շնորհաց " "
Ի քեզ իջեալ բանն Աստուած " "
Զքեզ յարկ իւրոյ կազմեաց՝ " "

Ի յերկիրն հայոց մեծաց՝, լուսաբուխ աղբիւր լուսոյ ²⁾:

Էջմիածին մայր լուսոյ,
Մնող անբիծ հաւատոյ,
Գլուխ սուրբ եկեղեցւոյ,
Երկնից արքային զշնոյ,
Իւ պարծանք ազգիս մերոյ:

Էջմիածին լուսարան,
Սուրբ փեսային հարսնարան,
Անմահ գառնին զենարան,
Ախտից մեղաց քաւարան,
Եւ գաւազան մաքրարան:

Էջմիածին շնորհաց տուն,
Փրկչին Աթոռ գերագոյն,
Նրբագէտ նորագոյն,
Վերնոյն Արօնի հանգոյն
Եւ յարկ փառաց բարձրագոյն:

Էջմիածին կենարան,
Դրախտին Նգեմա չարմար
Աստուածակերտ սուրբ տաճար,
Աշտարակ մարգարտաշար,
Եւ երկնաձեղուն կամար:

Էջմիածին աննման,
Քան զտապանն Նոյեան,
Գեր քան զխորան Մովսիսեան,
Քան զտաճար Սողոմոնեան,
Եւ քան զբաղաքն Դաւթեան

Էջմիածին խնկարան,
Անուշահոտ բուրարան
Աստուածատունկ վարդարան,
Գեղապաճուճ ծաղկարան
Եւ սղաւէտ ծառարան:

¹⁾ Յակօբ Ե. կաթողիկոս Շամախեցի, որ վախճանեցաւ 1783 թ.
²⁾ Առաջին չորս տողերի վերջում միշտ կրկնելի:
³⁾ Հինգերորդ տողի վերջում միշտ կրկնելի:

Էջմիածին զօրաւոր,
Քրիստոսաւոր համար
Գեղեցկաշէն փառաւոր,
Հզօր անուն ահաւոր
Եւ սուրբ Հացիւ լիաւոր:

Էջմիածին մաքրուհի
Ազնուագոյն թագուհի,
Լուսածառ իրկուհի,
Անախտ ծնող սրբուհի,
Եւ բազմածին մաքրուհի:

Էջմիածին զարդարան,
Երրորդութեան բնակարան,
Հանուրց սրբոց օթարան,
Որդոց քոց ըստնդարան,
Եւ մանկանցս վարժարան:

Էջմիածին վեհարան
Սուրբ Հաւատոյ ըշտեմարան,
Գործոց բարեաց գանձարան,
Որք զկաթ մօրդ ուրանան,
Եւ աչք նոցա կուրանան:

Էջմիածին մայր լուսոյ.
Զվեհ մեր փեսայն քո,
Պահեա զնա և կեցի,
Ի թշնամեաց մեղա գերծի,
Եւ պարսպեայ ամրացի:

(Ղազար կաթողիկոս)

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆԱՅ

Վերնաշարի տաճար խորան ցանկալի
Նրկնից արքային օթեան տեղի
Սրովբէաճեմ լուսակառ մայր եկեղեցի:

Ով ամուլ բազմածին դշտոյ պանծալի:
Խաչանիչ ձեռք կառեալ կանգնեցար
Անուն Հրաշագան ի քեզ ընկալար
Մայր կաթողիկէ վերապատուեցար:

Ով ամուլ բազմածին դշտոյ պանծալի:
Զքեզ Հիմնարկեաց Յիսուս Տէր Համայն
Կազմեալ սուրբեաց Տրդատ մեծ արքայն
Օրհնեալ պսակեաց Գրիգոր Պարթևեան:

Սուրբ Էջմիածին տաճարդ աննման:
Դու Համաձե երկնից կամարին բնակարան,
Փառաց Աստուծոյ բանին մեծ պատրիարքարան,
Արամեան տոհմին սուրբ Էջմիածին:

Սուրբ Էջմիածին տաճարդ աննման:
Դու պարծանք Հայոց տանն թրքոմեան,
Քրիստոսագին արեամբ նոր ժողովրդեան,
Աթոռ մեծափառ սուրբ Լուսաւորչեան:

Սուրբ Էջմիածին տաճարդ աննման:
Ի քէն ելանէ շնորհք զանազան
Մեծ պարգև Հոգոյն սուրբ իւզն օծութեան
Մեզ դրոշմեալ կազմէ տաճար սրբութեան:

Սուրբ Էջմիածին տաճարդ աննման:
Կրտսերագոյն ծնունդ քո սիրոյ
Բազմաւէր Մեսրօբ տոչորի յանձնոյ
Զքեզ աղաչէ չթողուլ ի գթոյ:

Սուրբ Էջմիածին մայրդ Հաւատոյ:

ՏԱՂ ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՇԱՄԱԽԵՑԻՈՅ ԱՍԱ- ՅԵԱՆ ՎԱՍՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ

Ի ժամուս ուրախութեան

Ի ժամուս ուրախութեան.

Ով եղբարք իմ պատուական չ կրկնէ

Ծափս Հարէք ամենեքեան:

Քանզի մարդս այս այս

Խաղաչ զարմացողական յոյժ յոյժ:

Յորդոր ձայնիւ երգեսցուք,

Յորդոր ձայնիւ երգեսցուք,

Զայլ ի խաղ բաղցրացուցուք.

Համանման ծափեսցուք.

Քանզի մարդս այս այս

Արբաք զգինի անապակ,

Արբաք զգինի անապակ.

Բախտացուք առ Հասարակ կրկնէ

Ծափեսցուք Համեղական.

Քանզի մարդս այս այս

Կաքաւեսցուք պարելով,

Կաքաւեսցուք պարելով.

Զի Հեղգացուք մեք մարմնով.

Հարցուք զծափս Հրճուելով.

Քանի մարդս այս այս

Խաղաչ կարի ճեմելով յոյժ յոյժ:

Ուրախ լիցուք Հաւատար,

Ուրախ լիցուք Հաւատար,

Զի այսօր է զոր տէրն արար՝

Զծափս տացուք յարմար.

Քանզի մարդս այս այս . . .

Բերկրեսցուք անուշ գինով,

Բերկրեսցուք անուշ գինով,

Զուարթացուք մեք են զով.

Հաստատեսցուք կերակրով.

Ուստի մարդս այս այս

Խաղացացուք ծափելով յոյժ յոյժ:

Ապա պարտ եմք գոհանալ,

Ապա պարտ եմք գոհանալ,

Եւ զԱստուծոյ փառս տալ,

Եւ լինիլ շնորհակալ

Զի ելից բարեօք և ետ ուրախանալ

Քանզի մարդս այս այս . . .

Յաւարտ բանիս մեզ պարտ է

Յաւարտ բանիս մեզ պարտ է,

Հայցել ի տեսանէ

Զի մեր վեհալ զկեանս տացէ.

Նրկնի իսկ իսկ,

Զայս ի մեղս չք Համարեսցէ ամէն:

ՆՈՐԻՆ ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Յարեան Հողմք Հիւսիսային ի յերկէս մերմէ և գնացին,
Նկեալ Հողմք Հարաւային՝ յաչգետանս մեր Հնչեցին,
Վասնորոյ վարդ և շուշանք զՀոտս իւրեանց բուրեցին,
Զորս Հոտոտեալ և Հեշտացեալ զպարգեւողէն գոհացուք,

Համեղ երգօք եղանակօք

Ստեղծողին զփառս տացուք:

Ահա ձմեռն էանց եղբարք եկեալ եհառ օր գարնան,
Եկաչք ելցուք ի յապարանս ուրախութեամբ ի զօտանս:

Քանի չհովիտք և առապարք վայելչացեալ ծաղկեցան
Զորս քաղեալ ի ձեռս առեալ զպարգևողէն գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .

Կանանչացեալք բոյսք և տունիք ոսղարթախիտ պճնեցան,
Փառազգեաց եղև երկիր՝ զի ծնաւ ծաղկունս զանազան,
Զորս տեսեալ և զարմացեալ զպարգևողէն գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .

Ուրախանան ըստ ճանապէս երամք թռչնոցն օդայնոց,
Կէսք ի գետնէ և կէսք ի յօգս ալ և ամանք ի ծառոց,
Քաղցրաձայնեալ ի սէր գարնան, օրհնեն զԱստուած Աստուծոյ,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .

Զորս լուեալ և մայլեալ զպարգևողէն գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .
Բղխմունք աղբեաց քաղցրահամից, առ ոտս լերանց յօր-
դանան

Գետք և առուք ի մէջ հովտաց կարկաճահոյք ընթանան,
Յաւուրս գարնան սոքա և ալքայալս մարդկան քաղցրանան,
Զորս ուրեալ և զովացեալ զպարգևողէն գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .

Առեալ ի ձեռս զփունճս ծաղկանց հոտոտեցուք ցնձալով,
Եւ ի ծաղկունս ներքոյ ծառոց գիցուք զոնդան կերակրով,
Արցնուք զգինի ուրախարար, ոսկեղենեալ բերկրելով,
Զորս ճաշակեալ և լիսցեալ զպարգևողէն գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք . . .

Յաղագս սրոյ յամենայն ժամ հարկէ՛ք ընտ թեանս բնական,
Ոչ մոռանալ զաշտեան պարզէս, որ յԱստուծոյ մեղ տուան,
Այլ և փոխանակ աշտոյիկ օրհնել զԱստուած միաբան,
Զորս վայելեալ աշտմ և միշտ զնմանէ գոհացուք,
Համեղ երգօք եղանակօք
Սանդձողին զփառս տացուք:

Տ Ա Ղ

ՅԱՐՄԱՐԵԱԼ ՇԱՄԱԽԵՑԻՈՅ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ

Ի ՎԵՐԱՅ ՍԻՐԵԼԻՈՅ

Ի միտին ամենեքեան,
Նկայք, եղբարք իմ սիրական,
Նշուք աչօր ի բուրաստան:
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք,
Ուրախ ուրախ զծառիս հարցուք,
Պարգևողին փառս տացուք:
Յարադուարձ սրտի բերկրական,
Նստցուք ի ծաղկունս զանազան,
Յնծառցուք մեք յաւուրս գարնան,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Ապա և անտի յարուցեալ
Ի մէջ բուրաստանին շրջեալ,
Առ ոտս ծաղկունեաց բազմեալ:
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Կաղմեցուք զբարեւի սեղան
Արցնուք գինի անապական,
Երգեցուք զտաղ և շարական,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Ոտս ի վարդենեաց հոտցուք,
Ընդ ալոց ծաղկանց փնձեցուք,
Զնոյն իրերաց շնորհեցուք,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .
Բերկրեցուք հղուով և մարմնով,

Ի մէջ յաջգուցն զբոսնալով,
Զանուշ ծաղկունս հոտոտելով,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Առեալ զձայնս քաղցր երգոց,
Տատրակաց և ալոց թռչնոց,
Որք եղանակեն ի ծառոց,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Յաւարտ երգոյս ուրախանան
Ազաշեցուք զԱստուածն բան,
Առնել արժան արքայական,
Յորում անդրաւ ուրախացուք,
Ուրախութեամբ ուրախ լիցուք . . .

Տ Ա Ղ Ս Ի Ր Ո Յ

Զիս քո սիրոյն մի նաւելի հովերն առեր կան մաղէ՛
Ստարին լեզուն աւելի ցաւ եղեր զիս կաւ տաղէ (կրկնէ),
Այս կարօտոյս չի դիմացուի միշտ զհոգիս կաւ քաղէ:

Դէպ 'ի յերկիրն իմ սիրելւոյն
Առնէր տանէր քամին զիս հովն զիս:
Խղճալն եմ և ցաւալն արտաթիկին նման եմ:
Սիրովն եմ կարմիր վարդին յարաւ ի սուգ մտանեմ, մտանեմ,
Ի սար ի ձոր շրջագայիմ խնդրեմ և ոչ գտանեմ:
Դէպ 'ի յերկիրն իմ սիրելւոյն . . .

Սրաթև թռչնակ լինէի, թռչէի ուր կամէի:
Կամ ի յաջգին իմ սիրելւոյն փչող քամին լինէի, լինէի:
Թեթևիկ ամպիկ պիտէի, հովուն առաջն ընկնէի:
Դէպ 'ի յերկիրն իմ սիրելւոյն . . .

Այս բոցոյս թէ ծովեր կապեն չի գիտէ իսկի մարիւ:
Այլ հանապաղ նոր ի նորոյ սկսանի 'ի վառիլ, 'ի վառիլ:
Զի ինքն ալ տեղ, հոգին ալ տեղ, մի կարէ կալ գաղարիւ:
Դէպ ի յերկիրն իմ սիրելւոյն
Առնէր տանէր քամին զիս հովն զիս:

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՍԻՐՈՅ ՀՈԳԵԱԼ

Իմ աննման յոյժ դուլելի
Արար զիս ողորմելի
Տեսոյգ գերի լինիմ գերի:
Արի սէր իմ, արի, արի, արի
Զարթիր ի քնոյդ:

Իմ աննման տիպ գերազանց,
Դու թագուհի ամենայն ծաղկանց,
Դարունն եհաս, ձմեռն հանց,
Արի սէր իմ, արի արի արի
Զարթիր ի քնոյդ:

Իմ աննման, հս քո սիրոյն
Միշտ դեքերեալ կեամ երեւոյն
Զի խաղ զքեզ շողն արևոյն:
Արի սէր իմ, արի, արի արի,
Զարթիր ի քնոյդ:

ՎՐԱՅ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

Շարունակութիւն

ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՑ

Առ § 6. «Այն ժամանակ (այսինքն է Քէյ-Քառսի
օրերում և երբայեցւոյն կղկպտոսից ելանելու միջոցին), Հայ-
երը և Թուրքները բոլոր միւս ազգերը անջատուցան Պարսիկ»

ներից» և այլն: Մենք ղեկավարում լինեն չունենք Հերքելու այս առակները, այլ կշարունակենք որոնելու տարեգրութեան մէջ Շահ-Նամէի Հետքերը: Քէյ-Քաուսի միւս գիւցաղանց մէջ, ասուած է թագաւորաց մատենում, կար նաեւ Ֆերբուրդ կամ Ֆարաբուրդ: Իսկ Պարաբուրդն է կամ Փարաբուրդ Վրաց տարեգրութեան: Դարձեալ, բերելով Շահ-Նամէի մի քանի գլուխները, մենք վերահասու ենք լինում, թէ Քէյ-Քաուսի սիրելի սրկին, գեղեցիկին Սիւլուշն է եղել, որ Հաճելի դէմքով միասին ունէր նաեւ շատ առաքելի Հոգի: Հալածուած գուրդ իւր մերժեալ խորթ ծօր վրէժխնդրութեամբ, նա փախել է Տուրանական արքայի Ափրասիաբի պալատը, ուր ապաստան է գտնում և ամուսնանում նորա դստեր: Ափրասիաբի եղբայրը, նախանձելով Սիւլուշի յաջողութեանց, աչիքան բամբասում էր նորան թագաւորի առաջը, որ սա, վերջապէս, Հրամայում է խողտողել նորան. Հրամանը անմիջապէս կատարվում է: Սակայն Սիւլուշը Ափրասիաբի դստրից ունէր մի թերահասակ որդի: Դա՝ Քէյ-Խորրովն էր, որ երկարատեւ խոչնդոտներէց յետոյ Հասել էր Իրան, ուր զառամեալ Քէյ-Քաուսը իրան յաջորդ է նշանակում: Նորան: Քէյ-Խորրովն առաջին գործը գահ նստելով էր՝ վրէժխնդր լինել Տուրանցիներին, որոնք դաւաճանութեամբ սպանել էին նորա Հօր Սիւլուշին: Բաղմաթիւ պարտութիւններից յետոյ, որոնց մասնուել էին իրանական առանձին գիւցաղանքը—Թուրք, Ֆերբուրդը և ուրիշները, Ռուսակմին, վերջապէս, յաջողում է աւերել բոլոր Տուրանը, կոտորել բոլոր տուրանական զօրքերը և նոցա օգնական ղեկակցներին: Շահ-Նամէի այդ տեղում խօսքը Տուրանացիներին մասին է, և ոչ թէ Թուրքաց, ինչպէս մեր Հեղինակի մօտ: Վերջին անուեր աւելի մատչելի էր Վրաց XI—XII դարոց գրողի Համար: Յաճախակի Ֆիրդուսին էլ մեղանշում է խառնելով Տուրանցիներին Թուրքաց Հետ, բայց նա Հաւատարմի մնալով աղբիւրներին, մանուսանդ, շատ անգամ զրոյցների Հնագոյն ժամանակում, յիշում է միայն Տուրանցիների մասին:

Այս յօդուածում տարեգրի Ֆիրդուսի պատմութեան մէջ մտնում է մի քանի անորոշ եղելութիւններ իւր թէ Վրաց պատմութիւնից, և կարծում է զորանով լրացնել ճշմարիտ Հին տեղեկութեանց պակասորդը:

Յօդուածի վերջում մէջ է բերուած տեղական մի ասանդութիւն 28 թուրքաց գերդաստանի գաղթելու մասին ի Վրաստան: Այդ թուրքաց սերունդքը, ասվում է յետոյ § 9-ում, գէտ գնելով Մեծին Աղէքսանդրին, փախան դէպի լեւերին: Ի՞նչ Հարկաւոր էր խօսել այն բանի մասին, թէ մի քանի թրքական գերդաստաններ անշիշտապի ժամանակներէց գաղթել են Վրաստան և ապա Աղէքսանդրի օրերում իսպառ անհետացել են: Ակներե է, որ սոյն տեղում Հեղինակը մի բան չէ աւարտում և թողնում է առկա: Մասամբ մենք հասկանում ենք բանը ընչու՞մ է, և կաշխատենք աւանդել—ինչ բանի մասին և որպիսի պատճառներից զըրդուած Հեղինակը լուում է:

Վերը, նախերգանքի մէջ, մենք տեսանք, որ Հայոց Հեղինակներից, ամենից քաջ ծանօթ էր Հին Վրաց տարեգրութեանը Ստեփանոս Սիւնեաց, որ գրում էր XIII-դ դարու վերջում: Մենք նոյնպէս ներածեցինք նորա քաղաւածներին մի մասն Վրաց գրքից: Նորա քաղաւածներն այդ գրքից, սակայն, չեն սահմանափակվում վերը բերած աղբիւրով: Նա այնպէս չէր քաղաւածներէ անում: Միայն զոցա մէջ մենք տեսնում ենք շեղումներ այն բաներից, ինչ որ աշխատատեղում է Հայկական Քրոնիկոսում և Վախտանգի Տա-

րեգրութեանց մէջ: Նա, զորքինակ գաղթականներին, որոնք բնակութիւն Հաստատեցին Վրաստանում Մցխեթեան տաճարէնների ժամանակ, կոչում է ձենք, և ոչ թէ Թուրք: Այս Ստեփանոսը, Սիւնեաց մեծապաշտար, Հայոց երեւելի Օրբէլեանց ցեղից, միտք չղացաւ ի մի ժողովել բոլոր իւր ցեղին վերաբերեալ Հին տեղեկութիւնները և այս նպատակով, նախ և յառաջ, նա դիմում է իւր ժամանակ եղած Վրաց Քրոնիկոսին: Աւելորդ չէր լինի կարծում ենք ներածել այստեղ նորա յատուկ խօսքերով այն տեղը, որ, Ստեփանոսի վկայութեամբ, շարունակութիւն գուրդ մեր վերը բերած քաղաւածի Վրաց պատմութիւնից, մի կողմանէ, վերաբերվում է ձենաց գաղթականներին, միւսից—լրացնում է Վրաց Տարեգրութեան պակասորդը:

»Ահա ընդ ժամանակս ընդ աշխարհի անկանքս աղմուկ շիւթի և խռովութիւն մեծ ի մէջ թագաւորութեանն ձենաստան ի աշխարհի, որ յարեւելս կոչուանք քան զաշխարհն Խալանդրաց՝ սահմանակից Խաղրաց և Հոնաց, որ և ձգի երկայնութեամբ մինչև ցեմաւոն լեւոն: Քանզի ի մեռանել թագաւորին՝ ձենաւորս կոչեցելոյ, թագաւորազունքն սկսան պատերազմել ընդ միմեանս. և զօրացեալ մի կողմն՝ փախտական լինի միւսն, որ էր այլ յաջողակ և պատշաճագեղ, ուժեղ և անձնեայ՝ երիտասարդ Հասակաւ. որով առեալ զընտանիս իւր և զգունդն թագաւորական դանձուքն՝ օգաւսրիկ երկխաբք որաթուլ լեալ անցանեն ընդ բազում աշխարհօք այնքան ահագին կերպարանօք, զի ոչ ոք Համարձակէր ընդ առաջ լինել նոցա: Եւ անցեալք ընդ դուռն Դարեալայ՝ իւր վերին ահարկմամբն եկին յաշխարհն Քարթլայ առ տանուտէրն Մցխեթայ՝ և տեսին զնոսա նեղեալ և ի մեծ վտանդի տարակուսեալ ի Պարսկացն:

Ապա խօսին ընդ տանուտէրն և ընդ աւագագոյն արոն և ասեն. »մեք ի թագաւորացն ձենաց եմք և Հաստաւածեալ յեղբարց մերոց՝ եկաք աստ և Հաճեցաք ընդ ամուր աշխարհս ձեր, և աստուածք ձեր վասն վշտիդ ձերոյ՝ ածին զմեզ յօգնութիւն ձեզ: Արդ՝ մեր կամք է կամ դադարել առ Պարսից թագաւորութիւնն և կամ անցանել առ ինքնակալսն Յունաց. բայց թէ ձեզ Հաճոյ թախմբ՝ պատրասեցէք մեզ տեղի Հանդուտեան և կամք աստէն և թախմբ զձեզ ի նեղչաց ձերոց, և թէ ոչ՝ երթամք զճանապարհ մեր ուր և աստուածն մեր Հոգացէ: Իսկ տեսեալ աւագ տանուտերաց աշխարհին զայսպիսի արո քաջակորովս և ուժեղս՝ և լուեալ զՀաճոյական բանս նոցա՝ մեծապէս խնդացին ի վերայ եկելոցն. և արարին խրախուժիւն մեծ և բարձր փառօք և մեծաշուք պատուով ընկալան զնոսա և սիրեցին յոյժ յոյժ: Եւ զանառիկ ամուրն Օրբէթ, որ շինեալ էր ձենամբն Քարթլոսայ՝ ետուն նոցա տուն բնակութեան և տեղի ամութեան, և գաւառս բազումս և աւանս մեծամեծս և բերդեարս ետուն ի ժառանգութիւն նոցա:

Ապա միամտեալ նոցա ի տեղոյն՝ բնակիցան յՕրբէթ. և վասն անուան բերդոյն յետ յորով ժամանակաց Օրբուլք կոչեցան, այսինքն՝ Օրբութեցիք. զի ուղիորդ լինէր և աղբիւն այնմ՝ անուամբ տեղոյն կոչել զիշխանսն, որպէս Մեթիւսէն

1) Պարսիկները ձենացւոց և ձենաստանը կոչում են Ձին և Ձինաստան: Այստեղ բանը բուն ձենաստանի մասին չէ, այլ միայն ձենաց կալուածների մասին է, որոնց քրիստոնէութեան առաջին դարերում պատկանում էին Մեջին Ասիոյ շատ երկրները, և նահանգներ կասպից ծովից դէպի Հիւսիս մինչև Վօլգա գետը ու զուցէ աւելի հեռու էս:

և Մէփէուէք և այլ բաղումք, և մինչև ցալոր ոսկի ալոր պատճառի Օրբէլէք կոչի աղբն ալն, որք յառաջն ձեռնուէք կոչեն, այսինքն՝ ձեռնացիք: Եւ արդ մինչև այս ալորէս լինէր՝ ապա ինքեանք ժողովեցին զտունն Վրաց և զօրս գումարեալ յարեան ՚ի վերայ ամենայն նեղչացն և կոտորեալ Հալածական արարին՝ ընդգիծանալով Պաքսից: Եւ ՚ի թագաւորէն Վրաց առաջին թագաւորին Փառնաւազայ առաւել պատուեցան Օրբէլէքն ՚ի նմանէ. և ՚ի Վրաց աշխարհէն ոչ զոյր ոք նման նոցա կամ Հաւատար բաց միայն ՚ի թագաւորէն: Եւ ահա զայս ծանեաք ընդ աղօտ ինչ ՚ի Վրաց պատմութենէն: Բայց վասն նախանշուն Գէորգի թագաւորին, որ աղբաւ ջնջեաց զնոսա ՚ի Վրաց աշխարհէն, ջնջեցին զանունս նոցա ՚ի պատմութենէն իւրեանց և յամենայն գրեանց և յեկեղեցեաց: Վասն որոյ և մեք քննեալ և տեղեկացեալ՝ ծանեաք զսակաւն ՚ի բազմաց ՚ի գիտող արանց և ՚ի մնացեալ չիշատակարանաց ուրեք ուրեք, ևս և յաւանդութեանց նախնեաց իւրեանց, զոր ծանուցին Հարք որդւոց մինչև ցմեղ: Այլ զի մտեալ էր չիշատակ նախնական զուցաբանութեանց նոցա, նաև ամենայն արութիւնք և գործք երեւիք ՚ի տանն Վրաց աղբին Օրբէլէանց ՚ի նոցին ժամանակագրոցն, զոր Քարթլիս Յիսուբեայ կոչեն, վասն այն մեք ոչ գիտացաք զորպէսն և զկարգ բանիցն, զի ըստ կարգի շարաւարեալ էաք ՚ի մատենիս. բայց զոր գտաք ՚ի Հայալեզու գիրս սակաւ ինչ չիշատակ՝ զիցուք, ևս և զվախճան կատարածի նոցա զոր Հայաստեալ ծանուց մեղ գիցեցիկ պատմութիւնն Մխիթարայ Անեցուց ¹⁾:"

Այս Հատուածը մինչև Հետեւեալ խօսքերը՝ «ահա զայս ծանեաք ընդ աղօտ ինչ ՚ի Վրաց Պատմութենէն» Ստեփանորը, ինչպէս ինքը պնդում է, քաղել է Վրաց Քրոնիկոսից, թէև չիշեալ Հատուածը, ինչպէս մենք տեսնուք, ներկայումս չը կայ ոչ Հայկական Քրոնիկոսում, ոչ էլ Վախտանգի խմբագրութեան մէջ: Եւ այսպէս անյայտ Հեղինակի կցկոտր աւանդութիւնը թուրքաց գաղթականութեան մասին Ստեփանի քաղուածում մի որոշեալ բան է դառնում յարմարութեամբ ալն աւանդութեանց, որոնք վերաբերում են Օրբէլէանց իշխաններին ցեղի ծագմանը: Բայց ճշմարիտ է արդեօք, որ Ստեփաննոս իւր պատմութիւնը քաղել է Օրբէլէանց սկզբի մասին, Վրաց Տարեգրութիւնից: Մեղ թւում է, թէ ոչ և ահա ինչու: Եթէ Վախտանգի տարեգրութիւնները խմբագրուած են բաւականին ուշ, XVIII դարու սկզբում, ուրեմն Հայերէն թարգմանութիւնը զոյս թիւն ունէր շատ առաջ Ստեփաննոսից և այդ պատճառով պահպանուած պիտի լինէր ալն կերպով, ինչպիսին տեսել էր Ստեփաննոսը: Սակայն Օրբէլէանց վերաբերեալ պատմութիւնը չը կայ ոչ վրացերէն ոչ էլ Հայերէն խմբագրութեանց մէջ: Անկարելի է ենթադրել, որ գրքի այս խիտեղը Հատարակաց Հաւանութեամբ արտաքսած լինէին երկու լեզուաւ գրած ձեռագիրներն տէրերն էլ: Ստեփաննոս ասում է, Գէորգի թագաւորը Հրամայել է ջնջել Վրաց Պատմութիւնից Օրբէլէանց ցեղի չիշատակը: Դիցուք թէ դա տեղի ունեցաւ XII դարում, իսկ Ստեփաննոս գրում էր XIII դարու վերջում և ալն, ինչ որ նա կարգացել է այս տարեգրութեան մէջ, պիտի պահպանուէր մինչև մեր ժամանակը: Բայց դորանից Գէորգի թագաւորի Հրամանի պատմութիւնն էլ մեղ կատարածի է երևում: Դիցուք թէ Գէորգին առիթ ունէր ատելու Օրբէլ-

լեանց, և նորա ատելութիւնը ալնքան մեծ էր, որ նա Հրամայել էր ջնջել նոցա անունը Վրաց միակեկթ պատմական չիշատակարանից: Բայց իրագործելի է արդեօք այսպիսի Հրամանը: Մի օրինակում ջնջուածը, կարող էր պահպանուել միւսերում: Բայց դորանից Օրբէլէանք չաւանանս կատակածի տակ չէին: Իւրեանց զօրանալու և աղբացութիւն վաճելու դարերում նոքա կարող էին՝ արտաքսուածը պատմութիւնից վերանորոգել: Եւ վերջապէս այդպիսի Հաշտուած ցեղ իւր անունն ալնպիսի անարգումը անբողք չէր թողնի և Վրաց գրաւոր չիշատակարաններում մնացած կը լինէին այդ բողոքի Հետքերը: Բայց այդպիսի մի բան բնաւ չը կայ ու չը կար: Արդ, մենք կարծում ենք, որ թէպէտև աւանդութիւնները ճենական ծագումի մասին գոյութիւն ունէին Օրբէլէանց գերդաստանում, բայց դոքա չալտնի պատճառներով չէին մտել անանուն Հեղինակի, Բագրատունեաց կուսակցի պատմութեան մէջ: Միայն կարելի է գուշակել, որ սկզբում տարեգրը մտադիր է եղել Հաղորդելու Օրբէլէանց վերաբերեալ աւանդութիւնները, բայց չեղող այդ մտքից յետ է կացել նպատակաւորմար չը Համարելով իւր Համար նոցա մասին խօսելն: Եւ դուցէ նորան պատուիրել են անգամ դուրս ձգել այդ տեղը իւր տարեգրութիւնից և այս Հանգամանքը առիթ է դարձել ալն աւանդութեան գոյանալուն, որ իբր թէ Գէորգի թագաւորը Հրամայած է եղել ջնջել ամենայն ինչ, որ վերաբերում էր Օրբէլէանց:

Գարձեալ մի Հանգամանք, որ Հատուածում է մեր ալն ենթադրութիւնը, թէ Օրբէլէանց ցեղի ծագման վերաբերեալ աւանդութիւնը, Ստեփաննոս չէ քաղած Վրաց Քրոնիկոսից: Սկզբում նա ասում է, թէ Օրբէլէանք եկան Վրաստան Մցխեթեան տանուտէրներէ օրերում, Համաձայն ալն բանին, ինչ որ խօսվում է տարեգրութեան մէջ թուրքաց գաւու մասին: Յետոյ նա պարզում է, թէ Օրբէլէանց գաւուն տեղի է ունեցել II դարում Քրիստոսի: Այս Հակաձառութիւնը ապացուցանում է, թէ տարեգրութիւնից չէ, որ նա քաղել է իւր տեղեկութիւնները, այլ միայն տարեգրութեան շրջանակի մէջ նա մտցրել է իւր ցեղական աւանդութիւնները: Բայց դաւնանք մեր քննութեան:

Երկու բնագիրներն ևս (Հայկական Քրոնիկոնը և Ստեփաննոսի Պատմութիւնը) միակերպ վկայում են Հիւսիսային գաղթականների գաւուստը Վրաստան Քէյ-Խորովի (Քուէ-Խորովի) տիրապետութեան ժամանակ: Աւելի նկատելի խտրութիւնը նշմարվում է նոցա աղբութիւնը որոշելու միջոցին: Մեր բնագիրը նոցա թուրք է անուանում և դորանով մերկացնում է իւր չեղին ծագումը: Իսկ Ստեփաննոս Հաւատարիմ մնալով աւանդութեան, սերեցնում է նոցա ձեռնաց թագաւորի՝ ձեռնադիր ցեղից: Այս վերջինս, ինչպէս վաղուց արգէն նկատել էր Մէն-Մարտէնը (Mémoires II, 54) թագաւորի շատուկ անունը չէ, այլ Հաւանական է, որ Փագֆուր տիտղոսի փոփոխեալ ձեւն է (Մասուդի գրում է baghbouir այսինքն бага—putra բառից, որ նշանակում է, որդի Աստուծոյ), որ պարսիկները տալիս էին ձեռնաստանի իշխանաւորներին: Ինքեանք Օրբէլէանք ևս ձեռնակուրի ցեղիցն էին Համարում իւրեանց, և դորա ապացոյցը կարող է լինել ճամբարեան իշխանների աղբի գոյութիւնը—Օրբէլէանք—ճամբարեան ¹⁾:

Օրբէլէանց՝ Վրաստան գաւու ժամանակի մասին, ինչպէս մենք արգէն ասացինք, կայ նաև մի այլ կարծիք: Վրաց գրքից առած քաղուածների մի մասն պատմելուց յետոյ,

¹⁾ Տե՛ս, Ստեփաննոսի Սեւեանց եպիսկոպոսի պատմութիւն Տանն Սիսական. գլ. 65-դ. էջ 271—273. ՚ի լոյս ընծայեաց Մ. Էմին. Մոսկվա 1861 թ.

Ման. Թարգ.

¹⁾ Brosset, Histoire de la Sioumie, p. 212, note.

Ստեփանոս իւր կողմից արդէն աւելացնում է՝ չենլով ցեղի աւանդութեանց և Միթիթարայ Անեցւոյ Հաղորդութեանց վրայ Օրբէլեանց Հատած աղետալի անցքի մասին:

«Եւ այս եղև ՚ի 626 թուականին: Ահա այսպէս եղև զրաւ զըզանացն և սպանումն և Հալածումն Օրբէլեանց ՚ի բնիկ Հայրենեաց իւրեանց, որ ՚ի գալստենէ նոցա ՚ի ձենաց աշխարհէն մինչև ցայն վայր (այսինքն մինչև նոցա կոտորածը 1177 թուականը) թուի աւելի քան 41000 ամ: (Տես պատմութիւն Տանն Սրտակ. Մ. Լմին. Մոսկվա 1861. թ. 285 էջ.): Այս կերպով այդ աւանդութիւնը փոքր ինչ պատմական նշանակութիւն է ունենում, որ Հասարակաց է Հայաստանում տարածուած զրուցաբանութեանց: Այնտեղ, քանի մը Հեղինակներ IV, V և VII դարերի նոյնպէս պատմում են ձենաց դալթականների Հայաստանի գալու մասին միևնոյն պարագաներում, ընդ այսոմ՝ նոքա նոյնպէս նահապետներ դարձան իշխանական ցեղի—Մամիկոնեանց: Այս վերջին աւանդութիւնները Օրբէլեանց առաջն Հնութեան առաւելութիւն ունին, վասն զի գրի են անցուցած մի քանի դար առաջ: Ահա ընդունեն հոգա կայանում: Մովսէս Խորենացին ասում է՝ «Աւախճանեալ Արտաշէր իրաւոյ Սասանաց, թողու զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Շապուհ: Ի սորա աւուրս եկեալ ՚ի Հայս նախնի ազգին Մամիկոնեցից յարեալից Հիւսիսականէն, ՚ի քաջատոհմիկ և ՚ի գլխաւոր աշխարհէ և ամենայն Հիւսիսականաց ազգաց առաջին, ասեմ իսկ զձենացն որ ունին զրոյց այսպիսի:»

Յսմով կատարման կենացն Արտաշէր, Արբուս մին ձենաւոր, որպիս ասի ՚ի նոցա լեզուն պատիւ թագաւորութեան. սորա երկու գայեկորդիք Բղդսիս և Մամիկոն անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք: Եւ չարախօսեալ Բղդսիսայն զՄամիկոնայն, Հրամայեաց թագաւորն ձենաց Արբուս սպանանել զՄամիկոնէն: Զոր իմացեալ Մամիկոնայն, ոչ գայ ՚ի կոչն արբաշի, այլ փախուցեալ աղիւսի իւրով անկանի առ Արտաշէր թագաւորն Պարսից: Եւ Արբուս Հրեշտակս առաքէ խնդրել զնա. և ՚ի չլսելն Արտաշէր, պատերազմ ՚ի վերայ նորա յօրինէ թագաւորն ձենաց: Եւ իսկայն մեռեալ Արտաշէր, թագաւորէ Շապուհ: Արդ թէպէտ և ոչ տայ Շապուհ զՄամիկոն ՚ի ձեռս տեսուն իւրոյ, այլ և ոչ չԱրեաց երկիրն թողու. բայց ամենայն աղիւսին իւրով առաքէ զնա, իբրեւ վտարանդի, առ զործակալս իւր որ ՚ի Հայս: Եւ յղէ առ թագաւորն ձենաց՝ ասելով, թէ մի թուեսցի քեզ զԺուար, զի ՚ի ձեռս քո ոչ կարացի տալ զՄամիկոն, վասն զի երգուեալ էր նմա Հօրն իմոյ ՚ի լոյս արեգական. այլ վասն անխաղ զքեզ առնելոյ՝ Հալածեցի զնա յաշխարհէն իմիջ ցեղր երկրի և ՚ի մուտս արեւու, որ Հաւատար է նմա մահու. և արդ մի լիցի պատերազմ ընդ իս և ընդ քեզ: Եւ զի քան զամենայն բնակեալս ՚ի վերայ երեսաց երկրի խաղաղասէր ասեն զսլ զապն ձենաց, յանձն առնու առնել զՀաշտութիւն. ուստի յայտ իսկ է, թէ են արդարեւ խաղաղուէր և կենսասէր ազգ ձենաց: Փոքր ինչ ոտորե Խորենացին շարունակում է այսպէս. «Իսկ Մամիկոնայ չոչ կամաց եկեալ յաշխարհս մեր, Հանդիպեցաւ գալստեանն Տրդատայ. և ոչ դարձաւ ընդ զօրս Պարսից, այլ ամենայն աղիւսին իւրով ընդ առաջ գնաց նմա մեծաւ պատարագաւ. և Տրդատ ընկալաւ զնա, բայց զկնի իւր ՚ի պատերազմ ոչ էառ ցերեկին Պարսից. այլ ետ տեղի աղիւսին նորա և ռաճիկ ՚ի կերակուր, փոփոխելով տեղ ՚ի տեղ ուղէ ցրովանդակ ամս:»¹⁾

¹⁾ Տես Մ. Խորենացւոյ Մատենադրութիւնը՝ Պատմութիւն Հայոց. գրք II-րդ. գլ. 81. էջ 162—163. Վենետիկ 1843 թ.

Այսպէս է Խորենացւոյ Պատմութիւնը նորա ժամանակ քաջատոհմիկ Հայր Մամիկոնեանց իշխանների նախնւոյ մասին, որ գաղթել էր Հայաստան երկու դար դարանից առաջ, այսինքն III դարու կիսում: Այս պատմութեան մէջ չէ կարելի չը տեսնել ակնբեր նմանութիւն այն բանի Հետ, որ աւանդում է Ստեփանոս XIII-րդ դարու վերջում Օրբէլեան իշխանների նախնեաց մասին. այստեղ էլ նոյն ձենաւորն է, նոյն խաղաղութիւնները թագաւորական գերդաստանի մէջ, նոյն փախուստը ձենաց աշխարհից, բայց ոչ Պարսկաստանի վրայից, ինչպէս աւանդում է Խորենացին, այլ Առիւստեան լեռանց ու Դարեալի վրայից: Դարձեալ Խորենացին պատմում է, թէ ինչպէս Մամիկոն ²⁾ Տրդատի Հրամանաւ, կոտորեց Հին, բայց անհնազանդ Սիւնի իշխանների ցեղը, տիրեց նոցա երկիրներին և Հայոց Հայրապոյն նախարարներից մինը դարձաւ: Նոցա Հռչակաւոր դերը Հայաստանի վերածարմ յետին ժամանակները յայտնի է նոցա, ոչք ծանօթ են Հայոց Պատմութեան:

Դառնանք մի ուրիշ պատմաբանին: Սեբէոս, որ ապրում էր V-րդ դարու կիսում, ժամանակակից էր Հերակլ կայսեր Բիւզանդիոյ, Խոսրով II-րդի Պարսից, Սասանեան Հայաստանի անկման և Արաբացւոց առաջին արշաւանաց գէպի առաջաւոր Ասիա: Նա թողեց մեզ մի ճշգրիտ Պատմութիւն իւր ամենայն տեսածի ու լսածի մասին: Այդ Պատմութեան երեք գրքերից, որ վերաբոյժ են նորան, միայն

²⁾ Այստեղ աւելորդ չենք համարում ներածել մանրամասնորէն այն հատուածը Խորենացւոց, որոյ վրայ ակնարկում է Պ. Պատկանեանը: «Ասէ (Տրդատ) նախարարութեանց տանն Հայոց. որ ոչ ածէ առ իս զնահապետ Սիւնեաց, տայ նմա յաւիտենական իշխանութեամբ զընդս և զըստաւերտոս, և զամենայն իշխանութիւն ազգին Սիւնեաց: Զոր յանձն առնոյր ձենապետին Մամիկոն: Եւ ՚ի խաղաղ թագաւորն զկողմամբ Աղուանից ՚ի վերայ Հիւսիսականացն, գնաց Վամիկոն ամենայն աղիւսին իւրով զկողմամբ Տարսիս, որպէս թէ աղլստամբեալ ՚ի թագաւորէն. և ՚ի չու անկեալ առաքէ զաղտազնաց Հեռեալ. զզացուցանելով նահապետի ազգին Սիւնեաց զգնալն թագաւորն զկողմամբ Աղուանից. վրանգ մեծ է, ասէ, թագաւորն Տրդատայ, վասնորոյ գնաց զկողմամբ Աղուանից պատերազմել ընդ ամենայն իւստանեայս. վասն որոյ մեր է ժամանակ ՚ի Տալի խորհիւ և դործել որ ինչ կամը են. զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինել ընդ քեզ՝ վասն արհամարհանայ իմոյ որ ՚ի թագաւորէն: Ընդ որ ուրախացեալ նահապետ ազգին Սիւնեաց, ընդունի զնա երգմամբ ուխտից. բայց յամուրն ոչ թողու, մինչև տեսանել թէ որպէս պաշկեց զմտերմութիւն երդմանց և դաշնաւորութեանց: Իսկ առաջեալն Մամիկոն ամենեւին ջանացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ ապստամբին, հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարեւ միամիտ դործակից. մինչև հրամայեաց նմա համարձակ մտանել յամուրն և ելանել: Եւ յետ բազում վտառութեան, ՚ի միում աւուրց հաւանցուցանէ զնահապետ ազգին Սիւնեաց իւրեւ յարազտ ամրոցէն և որսալ երէս. և ՚ի միջամուկ լինել որոցն՝ զիսկեցուցանէ աղիւսամբ ընդ մէջ թիկանցի, և կործան յերկր զարկուցանէ զապստամբն: Եւ ընթացեալ իւրով արամբ ՚ի դուռն ամրոցին, ունի զբերդն. կապելով զամենայն արսն, որ ներքս: Նա և զազգն Սիւնեաց խորհեցաւ բաւալ, և կոտորեաց զամենեւեան. երկուք օմանք փախստական անկան յաշխարհն Մովսէս: Իսկ Մամիկոն վազվազակի զզացուցանէ թագաւորին. ընդ որ ուրախացեալ Տրդատայ, բարէ հրովարտակ իշխել նմա ամենայնի. և կարգէ զնա նախարար ՚ի տեղի ապստամբին, անուանելով յանուն իւր Մամիկոնեան: Բայց անցելոցն Սիւնեաց հրամայէ չը վնասել: Տես Խորենացւոյ Հայոց Պատմ. գրք II. գլ. 84. էջ 167—168: Վենետիկ. 1843.

երրորդ գլխի վերջում անկասկած հարան է պատկանում: Առաջին երկուսը կազմում են Հատուածները, որոնք գրում են մատամբ հախ, մատամբ էլ զինի VII դարում: Երկրորդ գրքում մենք պատահում ենք մի Հատուածի, որ Հաղորդում է մի անձին, որ լուսած է եղել Խորով արքայի պալատում: Ահա այն Հատուածը. «Ձեռքի ձեռք արքայի պալատում: Մինչև ինչ կանգնեցի սակա աղագաց զինեղութիւնն: Քանզի ոչ են սոքա որդիք աղագածինն Արամանեկայ, այլ են եկեալ 'ի ձեռնառանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթեաց և Մեծին Քոսրովու արքայի Հայոց, որպէս լուսայ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր Հրեշտակութեամբ 'ի ձեռնաց թագաւորէն առ արքայն Խորով, յոր իմ Հարցեալ 'ի զբան արքունի եթէ՝ յազգ մի մեծ 'ի Հայաստան երկրի կայ՝ զորմէ ասեն եթէ 'ի ձեռնէ աշխարհէն գնացեալ են՝: Եւ նա ասաց ինձ. «Ասեն, ասէ, գուտանք և 'ի մերում աշխարհին յերգս իւրեանց, զՄամիկին և զԿոնակին արս երկուս լեալ քաջս և զլիւսաւոր եղբարս Հարազատս, որդիք Կառնամայ նախարարին՝ որ էր երկրորդ 'ի թագաւորութեանն ձեռնառանի: Որոյ յետ մահուանն առնա այսորիկ, առ զինն սորին թագաւորն նոցին 'ի կնութիւն: Եւ եղև 'ի նմանէ որդի, որ զինի մահուան Հարս իւրոյ յաջորդեալ նստաւ. յաթաւ Հայրենի թագաւորութեանն: Եւ նոքա երկու եղբարք նորա 'ի մաւրէ, և ոչ 'ի Հարէ, ապստամբեալ 'ի բաց կացին 'ի նմանէ, և միաբանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի 'ի նախարարացն և 'ի զաւարացն՝ առնեն ուխտ միաբանութեան: Որոյ խորհեալ խորհուրդ չարութեան սպանանել զեղբարն իւրեանց՝ զթագաւոր աշխարհին ձեռնաւոր, և առնուլ զթագաւորութիւն նորա: Եւ զաւարաւորով լինէին Մամիկին և Կոնակին 'ի վերայ նորա 'ի միւսմ տեղում աշխարհին իւրեանց, և բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս: Այդ լինի ձեռնաւորի, զունարէ և նա զաւարս իւրոյ կողմանն՝ և գնաց 'ի վերայ նոցա՝ 'ի պատերազմ: Եւ յարձակին 'ի վերայ միմեանց՝ Հարկանեն սրով սուսերի, և սպառեն զգաւրն ապստամբական: Փախտաւան լեալ Մամիկին և Կոնակին գնան առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր 'ի Բաղ-Նահաստանի՝ յերկրն Քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն 'ի մէջ երկուսեց թագաւորութեանցն այնոցիկ: Յայնժամ մեծաւ աղերսիւ խնդրեալ զնոսա ձեռնաւորի՝ յարքայէն Պարթեաց, ոչի բարձրէ 'ի միջոյ, ապա թէ ոչ՝ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն՝ որ 'ի միջի մերում: Իսկ նորա ինայեալ յարսն, ոչ ետ զնոսա 'ի ձեռս նորա, այլ զրէ առ նա սիրով. «Անդրէն ուխտ խաղաղութեան մերոյ, ասէ, Հաստատուն կացցէ 'ի միջի մերում, զի երգուեալ եմ առ նոսա զի նոքա մի մեռցին, այլ ետու տանել զնոսա 'ի մուսու արեւու և յեղբ երկրի՝ 'ի տեղին յայն, որ արեւակն 'ի մայրն մտանէ: Յայնժամ Հրամայէ արքայն Պարթեաց զաւարաց իւրոյ տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝ կնաւ և սրբաւ իւրեանց և ամենայն աղ-խիւն իւրեանց յերկրն Հայոց առ աղգական իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, որ և սերեալ բազմացան յոյժ, և եղեն յազգ մեծ 'ի Մամիկոնայ և 'ի Կոնակայ, յայնմանէ այն է սպարապետ »¹⁾: Ինձ թուում է, շարունակում է պ. Պատկանեանը, որ Կոնակին է վերաբերվում և Հետեւեալ տեղը Սեբէոսի երկրորդ Հատուածում. «Կոնակ սպարապետ մեծին Քոսրովու Հարսն Տրդատայ:

¹⁾ Տե՛ս Պատմութիւն Սեբէոսի Եպիսկոպոսի 'ի Հերակլին, 'ի լոյս տւ. Բ. Պատկանեան, Ս. Պետերբուրգ. 1879. Թ. զպրութիւն II-դ. էջ 12—13.

Ծանոթ. Թարգ.

Ասեն զսմանէ յերկարեալ զամս կենաց ձի (160) և ունել 'ի ժամ մահուանն զՀերս և զաչո և զլուսիս և զգաւրութիւնն մանկութեան »²⁾:

Այս խմբագրութիւնը, գրում երկու դարով ուշ Խորենացուց յետոյ, զլիւսաւոր կէտերում նման է առաջինին, թէ և մանրամասնութիւններով տարբերվում է նորանից: Այստեղ Մամիկոնեանց գալն մի դարով յետ է մղվում, այսինքն, II-դ դարու վերջին կամ III-դի սկզբին: Ընդ այսմ նոցա ճանապարհը Բաղ-Նից գէպի Հայաստան տանում է Պարսկաստանի վրայից:

Մամիկոնեանց ցեղի ճենական ծագումը Հաստատվում է նաև Հին Հնդկականների վկայութեամբ, զորոքինակ. Փաւստոս IV-դ դարու վերջում: Նորա մօտ Պապ թագաւորի պատերազմների ժամանակ (370—377) Պարսից Հետ, Մուշեղ Մամիկոնեան սպարապետ մի քանի անգամ չարաչար յաղթեց Պարսից: Բայց միւս Հայոց իշխանները և պալատականները նախանձեղով Մուշեղի հաշակին, չարախօսեցին նորա մասին թագաւորի առաջ, իբր թէ նա դաւաճան է: Սակայն Պապը շուտ Հաստատու իւր պալատականներ չար մեքենայութիւնները: Այս պատճառաւ Փաւստոս Հետեւեալ խօսքերն է գնում Պապի բերանը՝ «Մահապարտ են »³⁾ այնոքիկ, որ իշխեն խօսել չարութիւն զՄուշեղէ, զսպանէ քաջ և զպատուականէ: Զի այդ, որ աղգաւ պատուական է իբրեւ զմեզ, և նախնիքն դուրս իբրեւ զնախնիսն մեր, և թողեալ նախնեացն դուրս զթագաւորութիւնն ձեռնաց աշխարհին, եկեալք առ մեզ նախնիքն՝ 'ի նախնեացն մերոց 'ի վերայ կեցեալք և մեռեալք են: Փոքր ինչ յետոյ Վարդգատ թագաւորի ժամանակ (377—382), որ սպանել էր Մուշեղին, սորա եղբայր Մանուէլը զօրութեամբ յաղիւտակեց սպարապետութիւնը: Հայաստանի օրինաւոր թագաւոր չը ճանաչելով Վարդգատին, նա Հրամայեց ասելու նորան պատգամաւորի միջնորդութեամբ Հետեւակն՝ «Փոխանակ առ մեհայն ազգին մերոյ (Մամիկոնէից) վաստակոցն, զոր 'ի նախնեացն 'ի Հնոց ժամանակաց Հետէ միամտութեամբ առ ձեզ արշակունիս վաստակեալ եմք, և եգեալ զանձինս մեր 'ի վերայ ձեր, կեցեալ և մեռեալ եմք 'ի վերայ ձեր, ամենայն նախնիքն մեր առաջինքն անկան 'ի պատերազմունս 'ի վերայ ձեր, Վասակ Հայր Մուշեղի կորեալ 'ի վերայ Արշակայ արքայի, և մեք Հանապաղ վաստակեալ և աշխատեալ եմք 'ի վերայ թագաւորութեան աղդիդ ձերոց, և զիտանակ կեանս առնելոյ ընդ վաստակոցն, արդ որք 'ի թշնամեացն մեռան, որք մնացին՝ զայն դուք Արշակունիքդ կտորեցիք: Արդ Մուշեղ այր քաջ եղբայր իմ, որ ի վերայ ձեր մաշեաց զանձն իւր 'ի մանկութեանէ իւրմէ, վանեաց կտորեաց զթշնամիս ձեր, և ոչ կարացին թշնամիքն սպանանել, դու կալար 'ի բազմականի խեղդեցեր զնա: Նա դու չես իսկ Արշակունի, այլ 'ի պոռնկութեանէ՝ եղեալ ես որդի. վասն այդորիկ ոչ ծանեար զվաստակաւորն Արշակունեաց: Նա մեք չեմք իսկ լեալ ձեր ծառայք, այլ ընկերք ձեր և 'ի վերոյ քան զձեզ, զի մեր նախնիքն լեալ էին թագաւորք աշխարհին ձեռնաց, և վասն եղբարց իւրեանց զբաւութեանն, զի արեւն մեծ անկեալ է 'ի վերայ, վասն այնր եմք գնա-

²⁾ Տե՛ս Սեբէոսի. զպրութիւն II-դ. էջ 13—14. Բ. Պատկանեան Ս. Պետերբուրգ. 1879 Թ.

Ծանոթ. Թարգ.

³⁾ Տե՛ս Պատ. Հայ. Փաւստոսի Բիւզանդ. Բ. Պատկանեան. Ս. Պետերբուրգ. 1883. Դպրութիւն Հինգերորդ էջ 167.

Ծան. Թարգ.

